

MATERIAŁY I DOKUMENTY

DOI: 10.48261/PIS254517

RADOSŁAW STRÓŻYK

Biuro Badań Historycznych IPN w Warszawie

ORCID: 0000-0003-0452-4816

SPRAWOZDANIE OGÓLNOORGANIZACYJNE KOMENDY OKRĘGU WARSZAWA AK ZA OKRES OD 1 WRZEŚNIA 1943 DO 1 MARCA 1944 R.

GENERAL ORGANIZATIONAL REPORT OF THE HOME ARMY
WARSAW CIRCUIT COMMAND FOR THE PERIOD
SEPTEMBER 1, 1943 TO MARCH 1, 1944

Streszczenie: Okręg Warszawa AK był jedną z najsilniejszych struktur organizacyjno-terenowych Armii Krajowej działającej w konspiracji. Pod koniec lutego 1944 r., gdy AK osiągnęła największy stan organizacyjny, w jego strukturach znajdowało się przeszło 25 proc. oficerów i podchorążych, przeszło 11 proc. podoficerów i ok. 10 proc. szeregowych całości sił podziemnego wojska. Jednak z braku dokumentów podstawowych nie były znane szczegóły działalności Okręgu w tym czasie, a także, poza przytoczonymi ogólnymi danymi, stany poszczególnych komórek organizacyjnych. We wstępie artykułu nakreślono krótko stan historiografii oraz dostępnych źródeł. Opublikowany w dalszej części dokument składa się z części opisowej, sporządzonej prawdopodobnie przez płk. Antoniego Chruściela, i tabelarycznej, wykonanej pod kierunkiem mjr. Wacława Kuliszewskiego. Ukazuje wykonane prace organizacyjne oraz stan Okręgu Warszawa w szczytowym momencie rozwoju AK. Pozwala przyrzeć się bliżej jego strukturze, poznać stany ewidencyjne obwodów, Kedywu i Wojskowej Służby Ochrony Powstania oraz posiadanego przez nie uzbrojenia, a także liczbę zespołów Wojskowej Służby Kobiet oraz osiągnięcia Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty i Szkoły Młodszych Dowódców.

Słowa kluczowe: Antoni Chruściel, Wacław Kuliszewski, Armia Krajowa, Okręg Warszawa AK, wojsko

Abstract: The Home Army (AK) Warsaw Circuit was one of its strongest organizational and field structures. At the end of February 1944, when the Home Army reached its largest organizational state, the Warsaw Circuit structures included over 25% of AK officers and cadets, over 11% of non-commissioned officers and about 10% of the rank and file of its entire forces.

Moreover, due to the lack of basic records, the details of the AK Warsaw Circuit activities at that time were not known, as well as, apart from the general data quoted above, the status of its individual organizational units. The introduction briefly outlines the state of historiography and available sources. The document published later, consists of the outline part, written probably by Col. Antoni Chruściel and the tabular one prepared under the direction of Maj. Wacław Kuliszewski. It shows the organizational work carried out and the state of the Home Army Warsaw Circuit at the peak of the Home Army's development. This study outlines the Circuit's structure, the strength of its districts, as well as that of Kedyw (Directorate of Diversion) and Wojskowa Służba Ochrony Powstania (WSOP, Military Uprising Security, military police) and the weapons they possess, as well as the strength of Wojskowa Służba Kobiet (WSK, Women's Military Service) teams and the achievements of the Szkoła Podchorążych Rezerwy Piechoty (Infantry Reserve Cadet School) and Szkoła Młodszych Dowódców (Junior Commander School).

Keywords: Antoni Chruściel, Wacław Kuliszewski, the Home Army, Home Army Warsaw Circuit, army

WPROWADZENIE

Okręg Warszawa Armii Krajowej (dalej OW AK, Okręg) był jedną z najsilniejszych struktur organizacyjno-terenowych tej organizacji. Został utworzony na początku 1940 r. w ramach Służby Zwycięstwu Polsce, a następnie przejął go Związek Walki Zbrojnej; jako Okręg Warszawa-Miasto pozostawał w składzie Obszaru nr 1 Warszawa, a potem Obszaru Warszawskiego ZWZ (pod koniec 1941 r. jako Okręg Południowy, a od 1942 r. – Okręg Warszawski). Na dzień 1 marca 1944 r. w jego skład wchodziło ok. 10 proc. żołnierzy całej AK, liczącej w tym czasie 350–380 tys. ludzi, w tym przeszło 25 proc. oficerów i podchorążych (z łącznej liczby 18 262) i przeszło 11 proc. pod-

oficerów (z łącznej liczby 87 886)¹. Duże osiągnięcia organizacyjne, które zawdzięczano m.in. realizowanej z powodzeniem akcji scaleniowej, nie były jego jedynymi sukcesami. Żołnierze warszawskiego podziemia mogli się poszczycić znacznymi zasługami w działalności m.in. wywiadowczej, informacyjno-propagandowej oraz dywersyjno-sabotażowej.

Mimo ogromnego wkładu w historię Sił Zbrojnych w Kraju w okresie II wojny światowej, OW AK nie doczekał się monograficznego ujęcia swoich dziejów. Kolejne apele badaczy, zajmujących się zarówno historią podziemia niepodległościowego, jak i wojskiem oraz wojskowością, o stworzenie rzeczowego, całościowego opracowania jego dziejów² pozostają bez odpowiedzi. Podstawową pracą pozostaje szkic historyczny autorstwa zastępcy szefa sztabu Komendy Głównej AK ds. organizacyjnych płk. inż. Antoniego Sanojcy „Kortuma”³. Informacje na temat działalności omawianej struktury odnaleźć można także w opracowaniu poświęconym Obszarowi Warszawskiemu AK, napisanym przez Jana Gozdawę-Gołębiowskiego⁴. Spośród pionów organizacyjnych solidne opracowanie ma jedynie Wydział V Łączności komendy OW AK dzięki pracy Kazimierza Malinowskiego⁵. Okręgowy kontrwywiad opisano w książce poświęconej wywiadowi i kontrwywiadowi AK pod redakcją Władysława Bułhaka⁶. O wydziale informacyjnym

¹ Stany liczebne AK na dzień 1 III 1944 r. za: *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. 3: *Armia Krajowa*, wyd. 2, Warszawa-Londyn 1999, s. 119–123.

² Zob. m.in. M. Bielak, *Okręg Warszawa ZWZ-AK – stan badań*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2010, nr 32–33; A. Chmielarczyk, *Refleksje nierocznice*, „Biuletyn Informacyjny AK” 2012, nr 2, s. 63; W. Grabowski, *Polskie Państwo Podziemne. Stan wiedzy – kierunki potrzebnych badań historycznych* [w:] *I Kongres historyków konspiracji niepodległościowej. 25 lat niezależnych badań naukowych nad konspiracją niepodległościową 1939–1945. Ludzie, instytucje, wydarzenia*, red. J. Marszałec, K. Minczykowska, Toruń 2018, s. 21–58; W. Rawski, *Warszawska Armia Krajowa* [w:] *Armia Krajowa. Rozwój organizacyjny*, red. K. Komorowski, Warszawa 1996, s. 33–47; K. Utracka, *Historiografia Powstania Warszawskiego – postulaty badawcze* [w:] *Czy mamy coś nowego do powiedzenia? II wojna światowa w badaniach młodych historyków*, red. M. Krupecka, K. Utracka, Warszawa 2014, s. 227–228; *eadem*, *Historiografia Powstania Warszawskiego* [w:] A. Borkiewicz, *Powstanie warszawskie 1944. Zarys działań natury wojskowej*, Warszawa 2018, s. 62–67; W. Włodarkiewicz, *Stan badań nad udziałem Wojska Polskiego w II wojnie światowej i potrzeby badawcze*, „Klio – czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2019, nr 2, s. 156. Brak monografii naukowej dotyczy nie tylko Okręgu Warszawa AK, lecz także krakowskiego i śląskiego.

³ A. Sanojca, *Zarys struktury organizacyjnej Okręgu Warszawa ZWZ-AK. Wrzesień 1939 – lipiec 1944 (wybrane zagadnienia)* [w:] *Warszawa lat wojny i okupacji 1939–1944*, z. 3, red. K. Dunin-Wąsowicz, J. Kaźmierska, H. Winnicka, Warszawa 1973, s. 113–163. Warto też wspomnieć o artykule monograficznym W. Rawskiego *Warszawska Armia Krajowa...*, s. 33–47.

⁴ J. Gozdawa-Gołębiowski, *Obszar Warszawski Armii Krajowej. Studium wojskowe*, Lublin 1992.

⁵ K. Malinowski, *Żołnierze łączności walczącej Warszawy*, Warszawa 1983. Autor opisał strukturę i działalność pionu łączności OW ZWZ-AK w latach 1942–1944, a także organizację i działalność łączności na szczeblu KG ZWZ-AK w analogicznym okresie. Przy omawianiu historii wojsk łączności OW AK warto także wspomnieć o pracy W. Sadurskiej, *Kobiety w Łączności Komendy Głównej i Okręgu Warszawskiego ZWZ-AK*, Warszawa 2002 oraz publikacji *Łączność, sabotaż, dywersja. Kobiety w Armii Krajowej*, red. E. Bukowska et al., Londyn 1985.

⁶ *Wywiad i kontrwywiad Armii Krajowej*, red. W. Bułhak, Warszawa 2008.

pisał także Piotr Matusak⁷, autor obszernej monografii poświęconej wywiadowi ZWZ-AK. Ponadto opublikowano wspomnienia szefa wywiadu Henryka Trojańczyka⁸. Strukturę organizacyjną i obsadę personalną służby sanitarnej OW AK odtworzył Stanisław Bayer⁹. Dzięki badaniom Grzegorza Mazura¹⁰ dość dobrze opisany został również Wydział VI OW AK. Zagadnienia walki bieżącej z niemieckim okupantem przedstawili Tomasz Strzembosz¹¹ i Henryk Witkowski¹². Dla bliższego poznania tego zagadnienia pomocne będą także m.in. liczne teksty Władysława Bartoszewicza¹³. Warto też zwrócić uwagę na wspomnienia szefa Kedywu OW AK Józefa Romana Rybickiego „Andrzeja”¹⁴. W przypadku działalności wydziałów: organizacyjnego, operacyjno-wyszkoleniowego, kwatermistrzowskiego i finansowego, czy też Wojskowej Służby Ochrony Powstania (dalej: WSOP), w dalszym ciągu nie dysponujemy rzetelnymi opracowaniami.

Schodząc na niższe szczeble omawianej struktury, dostrzegamy brak publikacji poświęconych większości obwodów. Całościowego i rzeczowego opracowania doczekał się Obwód VII Powiat¹⁵. Grzegorz Jasiński przedstawił Obwód II Żoliborz¹⁶, skupiając się jednak na aspektach militarnych w trakcie Powstania Warszawskiego. Prace dotyczące obwodów: IV Ochota¹⁷, V Mokotów¹⁸ i VI Praga¹⁹, mimo niewątpliwych walorów poznawczych, z całą pewnością nie wyczerpują tematu. Nie ma nadal całościowych opracowań I Obwodu Śródmieście, III Obwodu Wola i VIII Obwodu Okęcie²⁰.

⁷ P. Matusak, *Wywiad Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej 1939–1945*, Warszawa 2002.

⁸ H. Trojańczyk, *Wspomnienia szefa wywiadu Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej*, Warszawa 2012.

⁹ S. Bayer, *Służba zdrowia Warszawy w walce z okupantem 1939–1945*, Warszawa 1985.

¹⁰ G. Mazur, *Biuro Informacji i Propagandy SZP-ZWZ-AK 1939–1945*, Warszawa 1987. Dodać należy, że działalność referatu „N” Wydziału VI sztabu OW ZWZ-AK opisał jego kierownik Edmund Grudziński, „N”, „Drapacz” (*propaganda Okręgu Warszawskiego AK wśród Niemców*), „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej” 1959, t. 2, s. 43–107.

¹¹ T. Strzembosz, *Akcje zbrojne podziemnej Warszawy 1939–1944*, Warszawa 1983; *idem*, *Oddziały szturmowe konspiracyjnej Warszawy 1939–1944*, Warszawa 1983; *idem*, *Odbijanie i uwalnianie więźniów w Warszawie 1939–1944*, Warszawa 1972.

¹² H. Witkowski, „Kedyw” Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej w latach 1943–1944, Warszawa 1984.

¹³ Zob. m.in. W. Bartoszewski, *Organizacja małego sabotażu „Wawer” w Warszawie 1940–1944*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej 1939–1945” 1966, t. 10, s. 77–113; *idem*, *Akcje solidarnościowe pod murami getta warszawskiego (kwiecień 1943 r.)* [w:] *Ten jest z ojczyzny mojej. Polacy z pomocą Żydom 1939–1945*, oprac. W. Bartoszewski, Z. Lewinówna, wyd. 4, Kraków 2013.

¹⁴ J.R. Rybicki, *Notatki szefa warszawskiego Kedywu*, Warszawa 2003.

¹⁵ J.Z. Sawicki, „Obroza” w konspiracji i Powstaniu Warszawskim. *Dzieje Armii Krajowej na przedpolu Warszawy*, Warszawa 2002.

¹⁶ G. Jasiński, *Żoliborz 1944. Dzieje militarne II Obwodu Okręgu Warszawa AK w Powstaniu Warszawskim*, Pruszków 2009.

¹⁷ J.K. Wroniszewski, *IV Obwód Armii Krajowej Ochota – Okręg Warszawa*, Warszawa 1997, por. *idem*, *Ochota 1944*, Warszawa 1970 i *Ochota 1939–1945*, Warszawa 1976.

¹⁸ L.M. Bartelski, *Mokotów 1944*, Warszawa 1986.

¹⁹ H. Sztandau, *6. Obwód Armii Krajowej Praga*, Warszawa 2010.

²⁰ Nie można uznać za kompleksowe opracowań dotyczących poszczególnych dzielnic Warszawy, ukażujących się od końca lat dziewięćdziesiątych XX w. w ramach serii przewodników historycznych po

W badaniach nad historią OW AK brakuje naukowych opracowań na temat kluczowych osób. Dysponujemy zasadniczo jedynie dwiema biografiami Antoniego Chruściela²¹. Niezmiennie cenną pozycją pozostaje *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1944* Andrzeja Krzysztofa Kunerta²². Daniel Koreś, autor obszernej, kontekstowej biografii Józefa Szostaka²³, skonstruował: „Biografistyka armii podziemnej ma ciągle więcej białych plam niż zapełnionych pól badawczych”²⁴.

Zdecydowanie więcej prac dotyczy Powstania Warszawskiego 1944 r. Historiografia największej bitwy, stoczonej podczas II wojny światowej przez organizację podziemną z wojskami okupacyjnymi, liczy tysiące publikacji²⁵. Niezmiennie najlepszą z nich pozostaje dzieło Adama Borkiewicza, które niedawno doczekało się nowego wydania²⁶.

Podstawowym problemem w badaniu historii OW AK, który jest przyczyną niewielkiej liczby rzeczowych publikacji, w tym monografii obejmującej całość dziejów, jest stosunkowo niewielka ilość oryginalnych dokumentów, ukazujących działalność jego struktur. Według ocen historyków zachowało się 30–40% akt wytworzonych przez Okręg w czasie wojny²⁷. Niewielki stopień ich zachowania wynika z kilku czynników. Pierwszy z nich to konspiracyjny charakter ZWZ-AK²⁸ i związana z nim konieczność niszczenia

powstańczej stolicy pod wspólnym tytułem „Warszawskie Termopile”. Tematu o VIII Obwodzie Okęcie nie wyczerpuje również praca J. Kuleszy, „*Garluch*”. *Opowieść o siódmym pułku piechoty Armii Krajowej 1939–1944*, Warszawa 2004.

²¹ A.K. Kunert, *Generał Monter Antoni Chruściel. Komendant podziemnej Warszawy*, Warszawa 2012; G. Jasiński A. Wesołowski, *Generał Antoni Chruściel. Biografia nieoczywista*, Warszawa 2024.

²² A.K. Kunert, *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1944*, t. 1–3, Warszawa 1987–1991.

²³ D. Koreś, *W cieniu wyroku na miasto. Pułkownik dyplomowany Józef Szostak „Filip” (1897–1984). Biografia szefa Oddziału III i szefa operacji KG AK*, Warszawa 2023.

²⁴ *Idem*, *Blaski i cienie. XX-wieczna biografistyka wojskowa w historiografii polskiej z perspektywy trzech ostatnich dekad* [w:] *Człowiek twórcą historii*, t. 7: *Miejsce historii w edukacji humanistycznej w XXI w.*, cz. 1, red. C. Kukło, W. Walczak, Białystok 2024, s. 283.

²⁵ *Powstanie Warszawskie 1944 r. Bibliografia selektywna*, oprac. W. Henzel, I. Sawicka, t. 1–2, Warszawa 1994; t. 3, oprac. *idem*, Warszawa 1996; t. 4–5, oprac. I. Sawicka, Toruń 2004. Dostrzegalne są jednak znaczne dysproporcje w tematyce. Dominują kwestie genezy, przyczyn politycznych wybuchu, losów ludności cywilnej i uwarunkowań sprawy polskiej w 1944 r., zdecydowanie mniej uwagi poświęcono opisom walk i ich skutkom. Nie wszystkie opracowania są w pełni profesjonalne, często mają charakter szkicu historycznego, brakuje monografii wielu oddziałów i zgrupowań, brak też dogłębnie przebadanego składu jednostek pacyfikujących powstanie. Zob. P. Matusak, *Stan źródeł i badań nad zbrojnym ruchem oporu w Polsce 1939–1945* [w:] *VII Ogólnopolskie Forum Historyków Wojskowości. Źródła w badaniach historii wojskowej*, red. K. Pindel, Toruń 2004. Lukę w niewystarczającej liczbie wydawnictw źródłowych w ostatnim czasie stara się wypełnić Muzeum Powstania Warszawskiego, publikując zarówno źródła polskie, jak i niemieckie. Staraniem Oddziału Warszawskiego IPN ukazał się w 2024 r. zbiór dokumentów z powstania na terenie Obwodu VI Praga AK – dzielnicy dotychczas mało rozpoznanej, a tym samym marginalizowanej. Zob. *Obwód VI Praga Okręgu Warszawa AK w powstaniu warszawskim – wybór dokumentów*, red. i oprac. R. Stróżyk, Warszawa 2024.

²⁶ A. Borkiewicz, *Powstanie warszawskie 1944. Zarys działań natury wojskowej*, Warszawa 2018.

²⁷ Zob. Wstęp [w:] *Okręg Warszawa-Miasto ZWZ i Okręg Warszawski ZWZ-AK. Dokumenty 1940–1943. Archiwum „Drapacza” ze Skrzynki „Ali”*, t. 1, wstęp i oprac. M. Olczak, M. Strok, Warszawa 2018, s. 7.

²⁸ Szef warszawskiego Kedywu Józef Roman Rybicki w następujący sposób wspominał podejście płk. dypl. Antoniego Chruściela do przechowywania dokumentacji konspiracyjnej: „Pocztę w ogóle starano się

dokumentacji w momentach szczególnego zagrożenia. Duża część archiwaliów zaginęła w pożodze wojennej. Już po wojnie niektóre z odnalezionych dokumentów były bezpowrotnie niszczone przez przechowujące je osoby z obawy przed represjami ze strony organów bezpieczeństwa komunistycznego państwa. Część źródeł pozostała w zbiorach prywatnych, co niekiedy ogranicza historykom dostęp do nich.

Jednym z głównych zachowanych zbiorów akt jest część archiwum Kedywu OW AK, wyniesiona przez Rybickiego z Warszawy w 1945 r. Uratowane dokumenty, przechowywane przez niego w domu, przekazał on w 1962 r. w darze Instytutowi Historii Polskiej Akademii Nauk (dalej: IH PAN); obecnie znajdują się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN). Pozostałe dwie części, ukryte w Milanówku i Gołaszewie, odnalazła w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. jego córka Hanna Rybicka. Zostały one przekazane do Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego i opublikowane w kilku tomach²⁹. Dzięki temu ujawniono dziesiątki nieznanych lub zapomnianych zdarzeń i osób. W IH PAN zdeponowano również akta z archiwum Biura Informacji i Propagandy (dalej: BiP) OW AK, w tym oryginały sprawozdań miesięcznych i półrocznych z lat 1942–1943.

Sytuacja poprawiła się po odkryciu w 2008 r., przez jednego z mieszkańców kamienicy przy ul. Filtrowej 68 w Warszawie, a następnie przekazaniu do Muzeum Powstania Warszawskiego, ponad 300 dokumentów³⁰. Po ich analizie okazało się, że są częścią archiwum komendy OW ZWZ-AK z lat 1940–1943. Wśród nich znajdowały się m.in. okólniki szefa sztabu Okręgu Warszawa Miasto ZWZ z początku 1940 r., dotyczące podziału terenu na dzielnice oraz organizacji pracy w komendzie Okręgu, instrukcje dotyczące używania nowych kryptonimów z 1940 i z maja 1941 r., a także sprawozdanie komendanta Okręgu za pierwsze półrocze 1941 r. (najwcześniejszy zachowany i znany dokument tego typu). Część odnalezionych archiwaliów opublikowała jako pierwsza Katarzyna

niszczyć, nie przechowywać. »Monter« uważał, że ponieważ wszystkie pisma i tak są do niego (a więc raporty i sprawozdania) – to wszelka inna archiwacja dokumentów jest zbędna. Pozwalał tylko wyjątkowo na zatrzymanie odpisów sprawozdań miesięcznych». Zob. J.R. Rybicki, *Notatki szefa...*, s. 169.

²⁹ Ukazały się m.in. następujące pozycje: *Kedyw Okręgu Warszawa Armii Krajowej. Dokumenty – rok 1943*, oprac. H. Rybicka, Warszawa 2006; *Kedyw Okręgu Warszawa Armii Krajowej. Dokumenty – rok 1944*, oprac. H. Rybicka, Warszawa 2009; *Obwodowe Oddziały Dywersji Bojowej Okręgu AK Warszawa. Dokumenty warszawskiego Kedywu z lat 1943–1944*, wybór i oprac. H. Rybicka, Warszawa 2010.

³⁰ Dokumenty, zapakowane w 21 szczegółowo opisanych kopert, w większości uporządkowane i podzielone tematycznie, liczące łącznie blisko 530 kart, zostały odnalezione przez mieszkańca kamienicy podczas remontu mieszkania nr 48. Znajdowały się w pomysłowej skrytce pod parapetem okna. Kwerenda źródłowa przeprowadzona przez pracowników Muzeum Powstania Warszawskiego wykazała, że odnalezione archiwalia pochodzą ze skrzynki alarmowej zorganizowanej przez szefową łączności konspiracyjnej komendy OW ZWZ-AK Stefanię Aluchną „Alę” (tzw. Skrzynka „Ali”). Poza wymienioną funkcją Aluchna była również kierowniczką kancelarii OW ZWZ-AK. Przez jej ręce przechodziła korespondencja z Okręgu do KG AK. Mieszkała na tym samym pięttrze pod numerem 46 (jej adres znali zarówno komendant OW AK płk. dypl. Chruściel „Monter”, jak również szef sztabu mjr dypl. Weber „Chirurg”). Z kolei pod numerem 33 mieszkała łączniczka Oddziału II KG AK Janina Woyciechowska (na drzwiach jej mieszkania oficjalnie znajdował się napis „Pani Szafranowa”).

Utracka³¹. Wszystkie odnalezione akta ze Skrzynki „Ali” opublikowali Mariusz Olczak i Marek Strok³².

Kolejnym zasygnalizowanym powyżej problemem jest rozproszenie i tak niewielkiej bazy źródłowej. Dokumentacja wytworzona przez komendę OW AK oraz podległe jej struktury, a także oddziały powstańcze, w dużej mierze trafiała do Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego, skąd z czasem przekazywano ją m.in. do Archiwum Wojskowego Instytutu Historycznego, Archiwum Zakładu Historii Partii (późniejsze Centralne Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, dalej: CA KC PZPR) oraz Centralnego Archiwum MSW. Po roku 1989 dokumenty zdeponowane w CA KC PZPR znalazły się w AAN. Cenne zbiory przejęło także Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego³³, do którego trafiła dokumentacja Wojskowego Instytutu Historycznego. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej przejęło na przełomie lat 2000 i 2001 źródła przechowywane w archiwach organów bezpieczeństwa PRL. Jak wspomniano, różne części dokumentacji znajdują się w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, Muzeum Powstania Warszawskiego, w innych instytucjach kultury, a także w rękach prywatnych. Kwerendę w tak rozproszonym materiale dodatkowo utrudnia nieprecyzyjność opisów poszczególnych jednostek archiwalnych oraz przemieszanie dokumentacji w obrębie różnych zespołów akt. Prace nad nimi wymagają niezwykle czasochłonnych poszukiwań w różnych zespołach archiwalnych oraz znajomości specyfiki działalności poszczególnych komórek.

Stan zachowania materiałów pionów organizacyjnych OW AK jest bardzo różnicowany, co stanowi kolejne wyzwanie dla badaczy. Najlepiej wygląda w przypadku dokumentacji komendy OW AK z lat 1940–1943. Brakuje akt wytworzonych przez nią w końcu 1943 i na początku 1944 r. Z jej komórek sztabowych do naszych czasów przetrwała m.in. część archiwum Wydziału II Informacyjno-Wywiadowczego z jego agendą kontrwywiadowczą, Wydziału IV Kwatermistrzowskiego (głównie Szefa Uzbrojenia), Wydziału VI BiP, a także dokumentacja Kedywu i WSOP.

Prezentowany poniżej dokument ukazuje stan OW AK na dzień 26 lutego 1944 r. Był to czas, gdy AK osiągnęła najwyższy stan liczebny. Jednocześnie okres ten jest najmniej

³¹ *Archiwum Komendy Okręgu Warszawa ZWZ-AK, 1939–1944*, oprac. K. Utracka, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2012, nr 1, s. 109–140.

³² *Okręg Warszawa-Miasto ZWZ i Okręg Warszawski ZWZ-AK...*, t. 1–2, wstęp i oprac. M. Olczak, M. Strok, Warszawa 2018.

³³ Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego utworzono w kwietniu 2016 r. z połączenia Centralnego Archiwum Wojskowego (CAW), które stało się komórką wewnętrzną Biura, oraz Wojskowego Biura Badań Historycznych (WBBH), wydzielonego z Wojskowego Centrum Edukacji Obywatelskiej. Archiwum WBBH, dawniej będące archiwum Wojskowego Instytutu Historycznego, przekazano do CAW jako Kolekcję Akt Wojskowego Biura Badań Historycznych na przełomie lat 2009 i 2010. Na temat zbiorów zob. Z. Wojciechowski, *Źródła do dziejów wojen i wojskowości polskiej w Zbiorach Specjalnych Wojskowego Biura Badań Historycznych* [w:] *VII Ogólnopolskie Forum Historyków Wojskowości. Źródła w badaniach historii wojskowej*, red. K. Pindel, Toruń 2004, s. 510–516 (w artykule autor posługuje się starymi sygnaturami).

rozpoznany w historii Okręgu z powodu, jak już zasygnalizowano, niezachowania się większości dokumentów wytworzonych przez jego komendę. Z tego powodu dane o jego działalności czerpano przede wszystkim z Meldunku organizacyjnego nr 240 Komendy Głównej AK (dalej: KG AK) za czas od dnia 1 września 1943 do 29 lutego 1944 r.³⁴ Korzystając z informacji w nim zawartych oraz notatek szefa sztabu OW AK mjr./ppłk. dypl. Stanisława Webera „Chirurga”, autorzy monumentalnego dzieła *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. 3: *Armia Krajowa*, opracowanego tuż po zakończeniu wojny, sporządzili na potrzeby określenia sił polskich w Powstaniu Warszawskim *ordre de bataille* OW AK według stanu z 29 lutego 1944 r.³⁵ Do ich ustaleń odwoływali się kolejni badacze, starający się przedstawić siły stołecznego podziemia, najczęściej w przededniu rozpoczęcia jawnej walki z niemieckim okupantem 1 sierpnia 1944 r.³⁶

Opublikowany poniżej dokument, podzielony na dwie części – opisową i tabelaryczną, przechowywany dawniej w archiwach organów bezpieczeństwa PRL, zdeponowany został w Archiwum IPN w zespole akt Obszaru Warszawskiego ZWZ-AK, zinwentaryzowanych w spisie 0255/342. Część opisowa źródła, zatytułowana „Sprawozdanie ogólnorganizacyjne za okres od 1 IX 1943 do 1 III 1944 r.”, przechowywana jest w teczce 139 „AK – organizacja, sytuacja społeczno-polityczna. Sprawozdania komendy obszaru i jednostek podległych 1943–1944”³⁷. Natomiast część statystyczna, nieopisana i luźno dołożona do innych dokumentów, znajduje się w teczce 12, zatytułowanej „Personalalia członków AK. Statystyki, wyliczenia, wnioski awansowe, tabele”.

Prezentowane poniżej sprawozdanie jest jedną z jego kopii, przekazanych komendantowi Obszaru Warszawskiego AK, na co wyraźnie wskazuje dekretecja poczyniona czerwoną kredką. Z całą pewnością dokumentami tego rodzaju dysponował do własnego użytku płk dypl. Chruściel, komendant OW AK, a kolejne egzemplarze przekazano do KG AK. Być może jeden zdeponowano w archiwum komendy OW AK, ewentualnie

³⁴ Meldunek organizacyjny nr 240 gen. bryg. T. Komorowskiego „Bora” za czas od 1 IX 1943 do 29 II 1944 r. z 1 III 1944 r. [w:] *Armia Krajowa w dokumentach*, t. 3: *Kwiecień 1943 – lipiec 1944*, Londyn 1976, s. 330–331. W dokumencie podano, że w OW AK funkcjonowało 647 plutonów pełnych i 153 plutony szkieletowe. Zob. też *Wykres z liczbą plutonów sformowanych w OW AK* [w:] A. Chmielarz, G. Jasiński, *Armia Krajowa 1939–1945*, Warszawa 2011, s. 100 (wykres zamieszczony przez autorów w publikacji jest reprodukcją oryginalnych opracowań graficznych sporządzonych przez Wydział Operacyjny Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie, na podstawie przesłanych z KG ZWZ-AK półrocznych meldunków organizacyjnych, obejmujących okres od 1 III 1940 do 29 II 1944 r.).

³⁵ *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. 3..., s. 676–677. Autorzy zestawienia zwracali uwagę, że wliczono do niego żołnierzy Kedywu KG AK (ok. 2400 ludzi); WSOP miał liczyć 198 plutonów.

³⁶ Zob. m.in. J. Kirchmayer, *Powstanie warszawskie*, Warszawa 1959, s. 154; T. Strzembosz, *Akcje zbrojne...*, s. 155–156. Jako podstawę obliczeń przyjmowano przelicznik, zaproponowany przez A. Borkiewicza (*Powstanie warszawskie...*, s. 104) – 60 żołnierzy w plutonie pełnym i 20 w szkieletowym. Jego propozycję zakwestionował T. Strzembosz (*Akcje zbrojne...*, s. 155–156), przyjmując jako podstawę przeliczeń 30 żołnierzy w plutonie pełnym i 15 w szkieletowym.

³⁷ Odpis sprawozdania znajduje się w tym samym zespole akt Obszaru Warszawskiego ZWZ-AK w teczce 22 (AIPN, 0255/342, t. 22, k. 20–23).

umieszczono w nim plik jego komendanta, po wykorzystaniu. Niestety żadna inna wersja tego źródła się nie zachowała.

Autorem części opisowej prezentowanego tekstu był prawdopodobnie sam płk dypl. Chruściel. Za opracowanie danych liczbowych odpowiadał Wydział I Organizacyjno-Personalny komendy OW AK, kierowany przez mjr. Wacława Kuliszewskiego „Radosta”, „Asesora”, „Jubilata”, „P-1”. Sprawozdanie wykonano zgodnie ze wzorem meldunku organizacyjnego wypracowanym w Oddziale I Organizacyjnym KG AK³⁸. Przy przygotowaniu części opisowej korzystano ze sprawozdań pisemnych szefów wydziałów i komendantów obwodów. Zawierały one następujące punkty: stan organizacyjny, charakterystyka zasadniczej pracy wykonanej w okresie sprawozdawczym (działami), bezpieczeństwo pracy i warunki, zamierzenia na następne półrocze. Sprawozdania te miały zostać przesłane do płk. Chruściela do 10 lutego 1944 r.³⁹ Zestawienia liczbowe od szefów wydziałów i szefów referatów organizacyjno-personalnych obwodów sporządzane było osobno, także według wzoru wypracowanego w KG AK⁴⁰, a następnie przekazywane bezpośrednio i w tym samym terminie do Wydziału I sztabu OW AK⁴¹, gdzie jego szef wykonywał tabele zbiorcze. Ze sprawozdań częściowych, które posłużyły do sporządzenia publikowanego dokumentu, zachowały się sprawozdania szefa Kedywu OW AK⁴², a także z Obwodów VI Praga⁴³ i VII Powiat⁴⁴.

³⁸ Okresowe meldunki organizacyjne, zawierające dane o stanie organizacyjnym, obsadach personalnych, wykonanych pracach, osiągnięciach w walce i zamierzeniach, zostały wyodrębnione w korespondencji komendanta głównego ZWZ/AK z Naczelnym Wodzem z konieczności informowania go o bieżących dokonaniach Sił Zbrojnych w Kraju. Za ich sporządzanie odpowiedzialny był ppor./kpt. Tadeusz Borkowski „Rum”, szef Wydziału (Redakcji) Półrocznych Meldunków Organizacyjnych Oddziału I Organizacyjnego KG ZWZ/AK. Począwszy od drugiego Meldunku organizacyjnego nr 37 z 21 XI 1940 r., ustalił się schemat tych dokumentów, na bieżąco uzupełniany wraz z rozwojem wojska podziemnego. Z periodycznie sporządzanych sprawozdań korzystał również Wydział *Ordre de bataille* Oddziału I Organizacyjnego KG ZWZ/AK, kierowany początkowo przez ppor./kpt. „Ruma”, a od drugiej połowy 1941 r. do wybuchu Powstania Warszawskiego przez kpt./ppłk. Stefana Krzywiaka „Ramsa”. Zob. M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945*, Warszawa 1990, s. 65–66.

³⁹ *Pismo płk. A. Chruściela „Nurta” do J. Rybickiego „Andrzeja” o sporządzeniu sprawozdania za okres 1 IX 1943 – 1 III 1944 r. z 20 I 1944 r.* [w:] Kedyw Okręgu Warszawa Armii Krajowej. *Dokumenty – rok 1943...*, s. 109–110.

⁴⁰ Wzór zestawienia stanów i strat podany został w rozkazie dowódcy AK nr 639 z 21 VI 1943 r. przesłanym do komend obszarów i okręgów. Zob. AAN, AK, 203/XV-6, k. 117.

⁴¹ *Pismo mjr. W. Kuliszewskiego „Asesora” do J. Rybickiego „Andrzeja” o sporządzeniu sprawozdania za okres 1 IX 1943 – 1 III 1944 r. z 20 I 1944 r.* [w:] Kedyw Okręgu Warszawa Armii Krajowej. *Dokumenty – rok 1943...*, s. 107–108.

⁴² *Sprawozdanie półroczne Kedywu OW AK za okres od 1 IX do 1 III 1944 r. sporządzone przez jego dowódcę Józefa Rybickiego „Andrzeja”* [w:] H. Witkowski, „Kedyw”..., zał. 1; Kedyw Okręgu Warszawa Armii Krajowej. *Dokumenty – rok 1944...*, s. 27–35.

⁴³ Zbiory Środowiska Żołnierzy 6-XXVI Obwodu Praga AK, Sprawozdanie półroczne za okres od 1 IX do 1 III 1944 r. Obwodu VI Praga sporządzone przez jego dowódcę ppłk. Zygmunta Ryłskiego „Hańczę”, „Zęba”, „Ładnego”, Warszawa, 15 I 1944 r. Sprawozdanie półroczne za okres od marca do sierpnia 1942 r. Obwodu VI Praga umieścił w swojej pracy H. Sztandau (6. *Obwód...*, s. 52–56). Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN w Warszawie opracowuje zbiór dokumentów z okresu okupacji Obwodu VI Praga AK, gdzie znajdują się ww. sprawozdania (publikacja planowana jest na 2026 r.).

⁴⁴ Zob. załącznik nr 10 [w:] J.Z. Sawicki, „Obroża”..., s. 267–274.

Zamieszczone w niniejszym artykule dokumenty nie były dotychczas publikowane w całości. Obszerne fragmenty pierwszej, opisowej części „Sprawozdania ogólnorganizacyjnego za okres od 1 IX 1943 do 1 III 1944 r.,” zaprezentowała i omówiła Monika Bielak⁴⁵, korzystając z jego odpisu. Dalsza, pogłębiona kwerenda źródłowa pozwoliła na odkrycie nie tylko oryginalnego dokumentu, lecz także jego części drugiej – tabelarycznej (statystycznej). Po porównaniu danych w niej zawartych z zachowanymi sprawozdaniami częściowymi stwierdzono jednoznacznie, że jest to dotychczas nierozpoznany drugi fragment sprawozdania półrocznego komendy OW AK z lutego 1944 r. Wytworzenie tego dokumentu przez sztab Okręgu dodatkowo potwierdza słabo widoczny, odręczny podpis płk. Chruściela.

Opisowa część prezentowanego dokumentu pozwala zapoznać się ze stanem organizacyjnym i obsadą personalną oraz głównymi pracami wykonanymi w okresie sprawozdawczym w poszczególnych wydziałach sztabu OW AK. Kolejne ważne informacje dotyczą rezultatów akcji scaleniowej. W meldunku znalazły się wiadomości o warunkach bezpieczeństwa pracy podziemnej, a także o zamierzeniach na następny okres. Bardzo istotnych danych, zwłaszcza w kontekście liczebności sił OW AK w przededniu Powstania Warszawskiego, dostarcza tabelaryczna część źródła. O ile liczba strat pokrywa się z dotychczas podawanymi informacjami, o tyle liczby zorganizowanych plutonów w oddziałach liniowych i drugiego rzutu znacząco się od nich różnią. Szczegółowo podana została kadra dowódcza z rozróżnieniem stopni i specjalności wojskowych. Sprawozdanie przynosi szczegółowy wykaz uzbrojenia poszczególnych obwodów, oddziałów specjalnych oraz WSOP. Dowiedzieć się możemy, jaka była zorganizowana liczba zespołów Wojskowej Służby Kobiet (dalej: WSK). Podane dane rzucają zupełnie nowe światło na stan organizacyjny OW AK, zwłaszcza w kontekście różnic w stanach ewidencyjnych, a tym samym otwierają nowe pola badawcze.

Przygotowując dokument do druku, zastosowano dość rozbudowany aparat krytyczny. W nawiasach kwadratowych podano uzupełnienia oraz rozwinięto skróty. W przypisach rzeczowych podano informacje biograficzne i objaśnienia dotyczące kontekstu oraz wyjaśniono nieścisłości. Nieliczne przypisy tekstowe informują o cechach formalnych tekstu (odręczne dopiski, przekreślenia). Zachowano przy tym podstawowy charakter dokumentów. Uwspółcześniono ortografię i interpunkcję, pozostawiając osobliwości językowe, zwłaszcza leksykalne i fleksyjne. Zachowano wielkie i małe litery oraz niekonsekwencje w ich stosowaniu.

⁴⁵ M. Bielak, *Okręg Warszawa...*, s. 162–164.

DOKUMENTY

Nr 1

1944 luty 26, Warszawa – Sprawozdanie ogóln organizacyjne komendy Okręgu Warszawa AK za okres od 1 września 1943 do 1 marca 1944 r. – część opisowa

„Wydra”¹

26 II [19]44 [r.]

^aK[omenda]nt Obszaru [Warszawskiego AK]^a

Sprawozdanie ogóln organizacyjne za okres od 1 IX [19]43 do 1 III [19]44 r.

A. Stan organizacyjny.

Sztab okręgu: K[omenda]nt ob. „Nurt”² (płk dypl. piech.), szef sztabu – ob. „Chirurg”³ (mjr dypl. art.), 2 inspekt[orów] terenowych na obwód podmiejski (lewo- i prawobrzeżny)⁴, wydz[iał] I z ref[eratem] mobilizacyjnym⁵, biurem legalizacyjnym i komórką więzienną (Administracja⁶), wydz[iał] II (Pracownia⁷), wydz[iał] III (Cieplarnia⁸), wydz[iał] IV (Macierz⁹), wydz[iał] V (Elektryczność¹⁰), wydział VI (Fabryka¹¹), Inspekt[or]at WSOP¹²

^{a-a} odręczna dekretycja.

¹ Kryptonim OW AK.

² Płk dypl. Antoni Chruściel „Nurt” (takim pseudonimem posługiwał się do 1 IV 1944 r.). Na temat pseudonimów przez niego używanych zob. A.K. Kunert, *General Monter...*, s. 102.

³ Szefem wydziału był mjr dypl. Stanisław Weber „Chirurg”.

⁴ Dla rejonów prawobrzeżnych inspektorem był ppłk Mieczysław Bigoszewski „Groch”, dla rejonów lewobrzeżnych ppłk Karol Błański „Rymarz”. Szczebel pośredni przy komendzie OW AK utworzono, aby ułatwić dowodzenie, kontrolę, wyszkolenie i lepszą koordynację VII Obwodu Powiat.

⁵ Zastępcą szefa Wydziału I Organizacyjno-Personalnego sztabu OW AK i szefem Referatu Mobilizacyjnego był mjr Stefan Krasnodębski „Borowik”, „Aplikant”, „P-2”.

⁶ Kryptonim Wydziału I Organizacyjno-Personalnego sztabu OW AK. Szefem wydziału był mjr Wacław Kuliszewski „Rados”, „Asesor”, „Jubilat”, „P-1”.

⁷ Kryptonim Wydziału II Informacyjno-Wywiadowczego sztabu OW AK. Szefem wydziału był mjr Henryk Trojańczyk „Miecz”, „Pomocnik”, „Plenipotent”, „Logarytm”, „Akwiwizor”, „D-1”.

⁸ Kryptonim Wydziału III Operacyjno-Szkoleniowego sztabu OW AK. Szefem wydziału był mjr dypl. Stanisław Weber „Chirurg”.

⁹ Kryptonim Wydziału IV Kwatermistrzowskiego sztabu OW AK. Szefem wydziału był mjr int. dypl. dr Tadeusz Emil Dąbrowski „Daktyl”.

¹⁰ Kryptonim Wydziału V Łączności sztabu OW AK. Szefem wydziału był kpt. Kazimierz Larys „Lech”, „Adwokat”, „Elaborant”.

¹¹ Kryptonim Wydziału VI BiP sztabu OW AK. Szefem wydziału był Aleksander Kamiński „Hubert”, „Kamyk”, „Kaźmierczak”, „Faktor”, „Fabrykant”.

¹² Powstała w 1941 r. Służba Ochrony Powstania (SOP), przemianowana na przełomie 1942 i 1943 r. na Wojskową Służbę Ochrony Powstania (WSOP), była formacją pomocniczą AK do ochrony powstania. Jej podstawowym zadaniem było ściśle współdziałanie z oddziałami bojowymi ZWZ/AK przy opanowaniu ważnych obiektów przemysłowych, użyteczności publicznej oraz ważnych obiektów komuni-

(Nazaret¹³), ref[erat] WSK¹⁴ (Balet¹⁵), Kedyw Okr[ęgu]¹⁶, ref[erat] lotn[iczy] (Łużyce¹⁷), ref[erat] art[ylerii] (Inżynier¹⁸), ref[erat] art[ylerii] p[rzeciwi]lot[niczej] (Łucznik), Szkoła mł[odszych] d[owódc]ów (Wawel¹⁹) oraz WSS²⁰ i szef s[łużby] duszpast[erskiej] (ks. „Wiktor”²¹).

Okręg obejmuje terytorialnie miasto – podzielone na 6 obwodów: „3”²² – Śródmieście, „17”²³ – Żoliborz, „16”²⁴ – Wola, „18”²⁵ – Ochota, „19”²⁶ – Mokotów, „12”²⁷ – Praga, oraz obwód podmiejski „Koleba”²⁸. Okęcie („Gromada”²⁹) na prawach obwodu tworzy enklawę w obw[odzie] „Koleby”.

Poza tym w dyspozycji k[omenda]nta okr[ęgu] pozostają nadal: grupa saperów „Cech”³⁰, plut[on] mot[orowy], oddz[iał] „Wigry”³¹ i oddz[iał] kawal[erii] „1806”³².

kacyjnych i telekomunikacyjnych w celu ich ochrony. Oddziały SOP/WSOP miały również zwalczać akcje antypaństwowe, dywersyjne, sabotażu i masowego gwałtu, nieprzyjacielską akcję spadochronową, prowadzić dozór jeńców, a także zorganizować bierną obronę przeciwlotniczą chronionych obiektów.

¹³ Kryptonim WSOP OW AK. Inspektorem jej był mjr Antoni Łocz „Noster”.

¹⁴ WSK – Wojskowa Służba Kobiet była służbą pomocniczą kobiet w strukturach ZWZ/AK. Zadania i organizację WSK określił Komendant Główny ZWZ w rozkazie nr 51 z 30 X 1941 r., w którym uznał kobiety w czynnej służbie wojskowej w konspiracji za żołnierzy. Zadaniem WSK było zorganizowanie i przeszkolenie kobiet do służby wojskowej na potrzeby konspiracji, powstania przeciwko okupantom i odtwarzania Sił Zbrojnych.

¹⁵ Kryptonim WSK OWAK. Komendantką była mjr Maria Szymkiewicz-Drzymulska „Rysia”.

¹⁶ Szefem Kedywu OW AK był ppor. cz. w. Józef R. Rybicki „Andrzej”.

¹⁷ Kryptonim Referatu Lotnictwa Komendy OW AK. Szefem referatu był mjr Michał Tajchman „Mikita”.

¹⁸ Kryptonim Referatu Artylerii Komendy OW AK. Szefem referatu był mjr art. Józef Badecki „Inżynier”.

¹⁹ Kryptonim Szkoły Młodszych Dowódców uruchomionej rozkazem KG AK w miejsce dotychczasowych Kursów Szkoły Podchorążych i Podoficerskiej. Kursy prowadzone w Szkole Młodszych Dowódców trwały od marca do końca lipca 1944 r. Jej komendantem był mjr Władysław Symonowicz „Mirski”.

²⁰ WSS – Wojskowe Sądy Specjalne. Szefem Służby Sprawiedliwości był kpt. rez. Władysław Sieroszewski „Sabała”.

²¹ Szefem Służby Duszpasterskiej sztabu OW AK był ks. ppłk Stefan Kowalczyk „Wiktor”, „Biblia”.

²² Kryptonim Obwodu I Śródmieście. Komendantem był ppłk Konstanty Kułagowski „Rabin”, „Rareż”, „Reżyser”, „Zbrożek”, a później ppłk Franciszek Edward Pfeiffer „Radwan”.

²³ Kryptonim Obwodu II Żoliborz. Komendantem był ppłk Mieczysław Niedzielski „Boruta”, „Papuga”, „Sadownik”, „Żywiciel”.

²⁴ Kryptonim Obwodu III Wola. Komendantem był mjr/ppłk Jan Tarnowski „Lelek”, „Waligóra”.

²⁵ Kryptonim Obwodu IV Ochota. Komendantem był ppłk Mieczysław Sokołowski „Pomian”, „Grzymała”, „Unikat”, „Ojciec”.

²⁶ Kryptonim Obwodu V Mokotów. Komendantem był ppłk Aleksander Hryniewicz „Marek”, „Przegonia”, „Wizytator”.

²⁷ Kryptonim Obwodu VI Praga. Komendantem był ppłk Zygmunt Ignacy Ryłski „Hańcza”, „Ząb”, „Ładny”, a od przełomu lutego i marca 1944 r. ppłk Antoni Żurowski „Bober”, „Atom”, „Papież”.

²⁸ Kryptonim Obwodu VII Powiat Warszawski. Komendantem był mjr/ppłk Kazimierz Krzyżak „Bronisław”, „Kartuz”, „Kalwin”, „Klient”.

²⁹ Kryptonim Obwodu VIII Okęcie. Komendantem był mjr Stanisław Babiarczyk „Gerwazy”, „Gniewosz”, „Wysocki”.

³⁰ Batalion Saperów OW AK. Szefem Referatu Saperów Komendy OW AK był kpt. śl. sap. Józef Pszeny „Chwacki”, „Apollo”.

³¹ Batalion „Wigry” (konspiracyjnej organizacji harcerskiej). Wraz z plutonem osłonowym sztabu i Batalionem NOW-AK „Antoni” tworzył skład odwodu komendanta OW AK. Zob. R. Bielecki, *Batalion harcerski „Wigry”*, Warszawa 1991.

³² Dywizjon „1806” (konspiracyjny 1. pułk strzelców konnych) dowodzony przez rtm. Czesława Nowackiego „Nowaka”.

Komenda Miasta (jednostka OSZ³³) „Hurtownia” funkcjonuje częściowo już obecnie.

B. Charakterystyka zasadniczej pracy wykonanej w okresie sprawozdawczym

W[ydział] I

Przekazano do scalenia obwodom oddz[iały] ZS³⁴, Orląt ZS³⁵ oraz resztki KPN³⁶. W trakcie przejmowania NOW³⁷, ZPS³⁸ i Chłostra³⁹ („Koleba”).

Wobec całkowitego ukończenia przejmowania ZS zaznaczyć trzeba, że we wszystkich obwodach naszych okazało się, iż stany ludzi były o $\pm 50\%$ mniejsze od zgłoszonych przez

³³ OSZ – Odtwarzanie Sił Zbrojnych w kraju. Miało na celu zorganizowanie na terenie tzw. bazy powstańczej, w terminie możliwie jak najszybszym, wojska, które będzie zdolne podjąć jawną walkę z wycofującym się wrogiem. Plan i cele OSZ w pierwszej wersji powstania powszechnego określał rozkaz KG ZWZ/AK z 10 V 1941 r., a w drugiej – z 9 IV 1942 r. Głównym zadaniem OSZ było organizowanie wojska według przedwojennego *ordre de bataille*. W planie odtwarzania sił zbrojnych w kraju OW AK miał odtwarzać Warszawską Brygadę Pancerno-Motorową oraz nieistniejącą przed wojną Warszawską Dywizję Piechoty. Zob. *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. 3..., s. 211–214; *Plan Odtwarzania Sił Zbrojnych na terenie Okręgu i Obszaru Warszawa AK z 7 VI 1943 r.* [w:] *Archiwum Komendy...*, s. 137–140.

³⁴ Związek Strzelecki.

³⁵ Konspiracyjna organizacja młodzieżowa działająca przy Związku Strzeleckim. Na bazie konspiracyjnych hufców „Orlęcych” w prawobrzeżnej Warszawie sformowano dwa plutony, które weszły w skład Obwodu VI Praga AK. Hufiec „Grochów” otrzymał kryptonim 1680, a hufiec „Michałów” – 1681. Pododdziały te współtworzyły nowo sformowane jesienią 1943 r. zgrupowanie 1679, uzupełnione na początku następnego roku o dwa kolejne plutony. Do ich zadań należało opanowanie w powstaniu powszechnym praskich przyczółków mostów Poniatowskiego i Średnicowego; I VIII 1944 r., z powodu znacznej przewagi nieprzyjaciela, nie przystąpiły do realizacji zadania. Pozostałe plutony „Orlęce” dowodzone przez ppor. Stanisława Szrednickiego „Stacha” weszły w skład Dywizjonu Motorowego, przekształconego następnie w Kompanię Motorową podporządkowaną komendzie OW AK. W Powstaniu Warszawskim żołnierze Kompanii motorowej „Orląt” walczyli na Starym Mieście, a po jego upadku – w Śródmieściu i na Czerniakowie. Zob. M. Gałęzowski, *Orląta Warszawy: Organizacja Orląt Związku Strzeleckiego w Warszawie: działalność przedwojenna, konspiracyjna i losy powojenne*, Warszawa 2009.

³⁶ KPN – Kadra Polski Niepodległej. Pododdziały KPN znajdowały się m.in. w Batalionie Pancernym AK „Golski”. Zob. E. Bruliński, *3 Batalion Pancerny AK „Golski”*, Warszawa 1996. W Powstaniu Warszawskim pododdziały KPN walczyły także m.in. w Śródmieściu w ramach Zgrupowania AK „Bartkiewicz”. Zob. M. Kledzik, *Zgrupowanie AK mjr. „Bartkiewicza”*, Warszawa 2002, i E. Bruliński, *3 Batalion...* Działalność KPN w szkicu historycznym opisała J. Radzyńska, *Zawsze niepodlegli*, Wrocław 1991. Pełniący m.in. funkcję zastępcy komendanta głównego KPN Feliks Widy-Wirski opublikował także fragment wspomnień (*Szlakiem wyzwolenia. Z historii wojskowej organizacji konspiracyjnej KPN (Kadra Polski Niepodległej) 1940–1944. Relacja własna*, Warszawa 1974).

³⁷ NOW – Narodowa Organizacja Wojskowa. Na temat akcji scaleniowej z AK i jego efektów zob. m.in. R. Bielecki, *„Gustaw” – „Harnaś”. Dwa powstańcze bataliony*, Warszawa 1989; K. Komorowski, *Polityka i walka. Konspiracja zbrojna ruchu narodowego 1939–1945*, Warszawa 2000.

³⁸ Właśc. ZSP – Związek Syndykalistów Polskich, używający do 1941 r. kryptonimu „Związek Wolność i Lud”. Na bazie oddziałów bojowych SZP powstała 104 Kompania Syndykalistów, w AK pluton 1028 wchodzący w skład I Rejonu I Obwodu Śródmieście OW AK. W Powstaniu Warszawskim 1944 r. walczyła na Starym Mieście i w Śródmieściu.

³⁹ Kryptonim Batalionów Chłopskich, utworzony od ich pierwotnej nazwy „Chłopska straż”. Żołnierze BCh wcielono do VII Obwodu Powiat. Zob. J. Z. Sawicki, *„Obroza”...*, s. 268.

ZS, były wypadki, że d[owód]cy ZS nie mogli zebrać swoich ludzi albo też okazało się, że nie mieli ich w ogóle.

Plutony Orląt okazały się zdyscyplinowanymi i wartościowymi oddziałami młodzieży strzeleckiej.

Załatwiono sprawy awansowe i odznaczeniowe na rok 1943 w myśl otrzymanych rozkazów⁴⁰.

Biuro legalizacyjne⁴¹ załatwiło wszystkie bieżące zapotrzebowania.

W komórce więz[iennej] w związku z rozk[azem] KG [AK] Nr 216/998 ograniczono się do najkonieczniejszych potrzeb w zakresie informacji i kontaktu z uwięzionymi⁴².

W pracach OSZ wykonano: obsadę pers[onalną] odtwarzanych jednostek, zorganizowano Szef[ostwo] służb tab[orów] i mot[orowych], przygotowano wykazy mob[ilizacyjne] dla obwodów (przydz[iały] ofic. i pchor.); rozpracowano otrzymane z KG [AK] szczególne wskazówki broni i służb.

W[ydział] II

W okresie sprawozd[awczym] ref[erat] ofensywy nie uległ zmianie, wyłoniły się [natomiast] zagadnienia wymagające zdobycia informacji dokumentarnych przez informatorów wewnętrznych. Zaostrzenie obserwacji i podejrzliwości n[ie]p[rzyjacie]ła utrudnia uzyskanie takich informatorów, stwarzając pewne luki w dociekaniach ofensywnych.

Natomiast ref[erat] KW⁴³ został rozszerzony przez stworzenie 3-ej bryg[ady] wyw[iadowczej] oraz przez ustanowienie przy komendach obw[odów] kierowników grup KW, którzy podjęli rozbudowę swego aparatu przy rejonach, zgrupowaniach i mniej-

⁴⁰ Zob. Rozkaz nr 870/101/BP dowódcy AK gen. bryg. T. Komorowskiego regulujący zasady awansowania i odznaczenia żołnierzy AK w 1943 r. z 16 VIII 1943 r. [w:] *Armia Krajowa 1939–1945. Wybór źródeł*, oprac. A. Chmielarz, G. Jasiński, A.K. Kunert, Warszawa 2013, s. 210–213.

⁴¹ Komórka legalizacji wydawała m.in. fałszywe dowody osobiste i karty meldunkowe, które otrzymywali członkowie organizacji, zwłaszcza zawodowi oficerowie Wojska Polskiego, podlegający obowiązkowi rejestracji. Zatajano w nich ich prawdziwe dane, miejsce zamieszkania i nazwisko, na jakie był zameldowany, oraz miejsce pracy – jeżeli pracował legalnie.

⁴² Sprawa łączności z aresztowanymi żołnierzami AK w Warszawie zgodnie z rozkazem gen. bryg. S. Roweckiego z 13 VI 1942 r. należała do wyłącznej kompetencji komórki więziennej („Kratki”) referatu „998” Wydziału Bezpieczeństwa i Kontrwywiadu Oddziału II KG AK.

⁴³ Szefem referatu kontrwywiadowczego Wydziału II Informacyjno-Wywiadowczego OW AK od 1 IX 1942 r. był por. rez. piech. Bolesław Kozubowski „Mocarz”, „Pleban”. Zatrzymany w łapance 6 XII 1943 r., odzyskał wolność dzięki swojemu podkomendnemu, który wpadł razem z nim, mającemu dojście do SS-Scharführera Ericha Matza. Zgodnie z obowiązującymi przepisami na trzy miesiące został zawieszony w wykonywaniu swoich czynności. Rozkazem dowódcy AK 3 V 1944 r. awansował do stopnia kapitana. Ponownie aresztowany 12 VI 1944 r. i osadzony na Pawiaku, w końcu lipca został przewieziony do KL Gross-Rosen (Rogoźnica). Po zakończeniu wojny służył w stopniu kapitana w Polskich Siłach Zbrojnych. Po demobilizacji pozostał na emigracji w Wielkiej Brytanii. Zmarł w 1965 r. Zob. M. Olczak, *Bolesław Kozubowski „Mocarz”, „Pleban”, „Lis”. Szef Kontrwywiadu Komendy Okręgu Warszawskiego ZWZ-AK, „Biuletyn Informacyjny AK” 2016, nr 9.*

szych jednostkach⁴⁴. Przyczyniło się to do zabezpieczenia własnych oddziałów, niemniej jednak zainteresowanie n[ie]p[rzyjacie]ła naszymi oddziałami i naszą działalnością jest coraz większe.

Wydział III

Mając na uwadze przede wszystkim przygotowanie walki, przeprowadzono ćwiczenia z d[owód]cami na temat doprowadzenia oddziałów na podstawy wyjściowe⁴⁵; precyzowano w dalszym ciągu zadania bojowe i sposób wykonania⁴⁶. Sprawdzono szkolenie służb w obwodach i rejonach. Na szczeblach obwodów, rejonów, zgrupowań plutonów i plutonów prowadzono szkolenie przez d[owód]ców w myśl wytycznych okręgu. Odbyto szereg ćwiczeń alarmowych celem stwierdzenia dyscypliny i wychowania oddziałów – sta-
wiennictwo 70–80%. Przeprowadzono na terenie obwodów po 1–2 ćwiczenia nocne na kwaterach, celem zapewnienia tajemnicy alarmu końcowego. Rozpoczęto intensywne szkolenie saperów (pionierów) patroli szturmowych i młodszych d[owód]ców saperów (5 klas)⁴⁷.

⁴⁴ Autorem schematu organizacji kontrwywiadu OW AK był por. Kozubowski. Opracował go przy obejmowaniu swojej funkcji i przekazał płk. Chruścielowi. Uzupełnił go następnie 10 VI 1943 r. szczegółowymi opisami i uzupełnieniami, zarówno dla płk. „Montera”, jak i ppłk. Czesława K. Czajkowskiego „Szeremety” – szefa kontrwywiadu Oddziału II Obszaru Warszawskiego AK. Zob. *Schemat organizacyjny KW OW AK („Przystani”) wraz z opisem i uzasadnieniem przygotowany przez szefa KW OW AK por. B. Kozubowskiego po 10 VI 1943 r.* [w:] *Okręg Warszawa-Miasto ZWZ i Okręg Warszawski ZWZ-AK...*, t. 2, s. 236–239.

⁴⁵ Np. zob. CAW WBH, WBBH, IX.3.31.26, Zarządzenie dowódcy zgrupowania 748/1662 ppor. cz. w. Pawła Jurczaka „Pawelskiego”, „Jurwicza” dotyczące ćwiczeń szkieletowych z instrukcją do ich przeprowadzenia, Warszawa, 19 XI 1943 r., k. 45.

⁴⁶ Etapem końcowym tego procesu było sporządzenie rozkazów bojowych dla zgrupowań i plutonów na czas powstania powszechnego. Zob. np. Rozkaz bojowy mjr. Czesława Kuchcińskiego „Smoka” – dowódcy ogniska walki przy ul. 11 Listopada na warszawskiej Pradze z zadaniami oddziałów 4 Rejonu Michałów na czas powstania powszechnego z marca 1944 r. w: *Obwód VI Praga...*, s. 71–76.

⁴⁷ Uruchomienie zastępczego kursu szkolenia niższych dowódców saperów nakazał komendant główny AK z dniem 3 I 1944 r. Za jego organizację odpowiadał Wydział Saperów Oddziału III KG AK, a pomocą służył mu ściśle z nim współpracujący OW AK. Celem kursu było przygotowanie na okres walk powstańczych kandydatów na dowódców patroli i drużyn saperskich. Czas trwania kursu wynosić miał 6 miesięcy (300 godz. szkolenia). Pierwsze 280 godz. miało być poświęcone przygotowaniu dowodzenia patrolem i drużyną szturmową, a reszta – uzupełnieniu wiadomości saperskich w zakresie dowodzenia drużyną. Kandydaci mieli być wybierani z roczników 1925–1913, a nawet starsi. W każdej z 10 klas miało się uczyć po 4 lub 5 elewów. Zob. *Meldunek organizacyjny nr 240 gen. bryg. T. Komorowskiego „Bora” za czas od 1 IX 1943 do 29 II 1944 r. z 1 III 1944 r.* [w:] *Armia Krajowa w dokumentach*, t. 3..., s. 319; T. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna...*, s. 124. Szef saperów OW AK kpt. Józef Pszenney „Chwacki” przebieg kursu zapamiętał w następujący sposób: „Na początku 1944 r. został utworzony przy KG [AK] Kurs Mł[odszych] D[owód]ców Saperów. Kierownikiem kursu był mjr „Wład”. Cały kurs trwał 4 miesiące i zakończony został w końcu czerwca [19]44 r. – Kurs ten ukończyło 5 klas, tj. 25 ludzi z oddziału saperów Okr[ęgu] Warszawa [AK]”. Archiwum Studium Polski Podziemnej, BI/934, Relacja Józefa Pszennego, Camp Foxley koło Hereford, 27 V 1946 r., k. 21.

W[ydział] IV Kwatermistrz[owski]

1) Zakończył produkcję jablek uderzeniowych⁴⁸, wykonując przy pomocy komórki produkcji przewidzianych do elaboracji 15 000 sztuk⁴⁹. Obecnie przeprowadzane jest końcowe rozliczenie kosztów tej produkcji, która nieznacznie tylko przewyższyła koszty preliminarza.

Szef uzbr[ojenia].

1) W zakresie zakupu broni w okresie sprawozda[wczym] zakupiono broni na ogólną sumę około 1 800 000 – przy czym głównie zakupiono pistolety i broń maszynową. Ceny broni kształtowały się zwyklowo.

2) Przeprowadzono kontrolę magazynów obwodowych broni zrzutowej, przy czym kontrola wykazała racjonalne jej przechowywanie. W żadnym wypadku broń nie była przechowywana w ziemi.

3) Ukończono ewidencję numerów broni posiadanej⁵⁰.

4) W okresie sprawozda[wczym] przyjęto 20 [O]W⁵¹ i 20 [O]WB⁵², 15 SA⁵³ broni z zrzutów.

5) Przystąpiono do kontroli wiosennej konserwacji broni.

⁴⁸ Kryptonim granatów ręcznych. Na temat ich produkcji zob. m.in. AAN, AK, 203/X-35, Sprawozdanie kierownika placówki produkcyjnej „U” por./kpt. C. Odorkiewicza „Krybara” o przebiegu produkcji „nr 27” za okres 1940–1944, Warszawa, 31 III 1944 r., k. 98–99; K. Satora, *Podziemne zbrojownie polskie 1939–1944*, Warszawa 2001, s. 25.

⁴⁹ Wyniki produkcji konspiracyjnej podano już w Meldunku Organizacyjnym nr 220 KG AK za czas od 1 III do 31 VIII 1943 r. (*Armia Krajowa w dokumentach*, t. 3..., s. 112). Wiele ciekawych informacji odnoszących się do tego działu, pochodzących z innych źródeł, podano w kolejnym meldunku półrocznym, czyli z okresu publikowanego dokumentu. W podpunkcie „Wyniki produkcji konspiracyjnej” punktu III „Wyniki pracy w terenie” podano „Okręg Warszawa-miasto: w toku produkcji 5000 butelek zapalających, zamierzona produkcja dalszych 20 000 granatów ręcznych niezrealizowana. Wyniki b. słabe”. Zob. *Meldunek organizacyjny nr 240 gen. bryg. T. Komorowskiego „Bora” za czas od 1 IX 1943 do 29 II 1944 r. z 1 III 1944 r.* [w:] *Armia Krajowa w dokumentach*, t. 3..., s. 230.

⁵⁰ Zob. Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, 4952, Wytyczne prowadzenia ewidencji materiału uzbrojenia od 1 VI 1943 r., [Warszawa], b.d., b.p.

⁵¹ Zestaw Ognisko Walki (OW) składał się z 6 zasobników; w jednym z nich znajdowały się 2 rkm Bren z 2520 szt. naboju (po 1260 na rkm), w pozostałych: 18 pm Sten z 9400 szt. naboju, 21 rewolwerów z 575 szt. naboju, 40 granatów ręcznych, 76 granatów ppanc., 27 zapalników do granatów ppanc., 118 kg plastycznego materiału wybuchowego ze środkami zapalającymi (spłonki, lonty, akcesoria saperskie). Zob. CAW WBH, Oddział VI Sztabu Głównego Naczelnego Wodza, II.52.353, Załącznik z opisem zawartości zasobników i paczek terenowych do Sprawozdanie z działalności Wydziału Specjalnego „S” Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza 1942–1944, k. 82–92.

⁵² Półzestaw Ognisko Walki (OWB) składał się z 3 zasobników; w jednym z nich znajdowały się: 2 rkm Bren z 2520 szt. naboju (po 1260 na rkm), w pozostałych: 8 pm Sten z 3400 szt. naboju (po 425 na pm), 10 rewolwerów z 300 szt. naboju, 20 granatów ręcznych, 32 granaty ppanc., 12 zapalników do granatów ppanc., 42 kg plastycznego materiału wybuchowego ze środkami zapalającymi (spłonki, lonty, akcesoria saperskie).

⁵³ Półzestaw SA składał się z 3 zasobników; w jednym z nich znajdował się moździerz z podstawą, w następnych dwóch zasobnikach amunicja, w każdym po 23 pociski, razem 46 pocisków.

Intend[entura].

1) Ukończono wykonanie opasek [powstańczych] dla żołnierzy PZP⁵⁴ i Koła⁵⁵ oraz przystąpiono w obwodach do ich stemplowania. Opaski stemplowane są przechowywane jako t[a]jn[e] w rękach d[owód]ców plut[onów]

2) Nakazano obwodom gromadzenie 3-dniowych zapasów żywności (z wyjątkiem mięsa i chleba).

Sanitariat.

Powiększono stan zasobów mat[eriałów] san[itarnych], opracowano użytkowanie dla naszych celów szpitali miejskich, p[un]któw opatr[unkowych], sporządzono wykaz mat[eriałów] san[itarnych] i personelu na potrzeby okręgu. Dokonano podziału szpitali n[ie]p[rzyjacie]la, składnic san[itarnych] i instytucji san[itarnych]. Opracowano organizację szpitali dodatkowych. Kontynuowano bez przerwy szkolenie personelu san[itarnego], przeprowadzając egzaminy.

W[ydział] V

W obwodach dano ostateczne podstawy do pracy w łączności⁵⁶. Obsady są w trakcie szkolenia specjalnego. Przystosowano WSK do organizacyjnych potrzeb, przy czym stwierdzono, że zasadnicze wyszkolenie wojsk[owe] łączn[ości] opanowało 40% kobiet.

W[ydział] VI

W okresie sprawozda[wczym] zorganizowano czwarty zespół kolporterski, a trzy dotychczasowe rozbudowano. Ilość bibuły kolportowanej znacznie wzrosła: 27 000 B[iuletynu] I[nformacyjnego], 8000 Ż[ołnierza] P[olskiego], 5000 W[iadomości] P[olskich], 3000 „Serw[isu] 6”, 2000 R[zeczpospolitej] P[olskiej], 2500 G[łosu] P[olskiego].

Grupa „Wawer”⁵⁷ wykonała szereg napisów na ulicach i murach, rozlepiła różne odezwy i nalepki, przemianowano nazwy 13-u ulic stolicy, oraz po kilka w miastach powiatu. Dekorowano groby, pomniki i miejsca straceń.

⁵⁴ Polski Związek Powstańczy – kryptonim Armii Krajowej.

⁵⁵ Kryptonim Polskiej Partii Socjalistycznej; konspiracyjna nazwa WRN.

⁵⁶ Prawdopodobnie mowa o Rozkazie technicznym łączności OW AK opracowanym przez Wydział V sztabu OW AK w latach 1942–1943. Zob. K. Malinowski, *Żołnierze łączności...*, s. 98–100; autor umieścił również odpis tego dokumentu (zał. nr 1 na s. 319–314, który sądząc po kryptonimach, jest jego późniejszą wersją z 1944 r.). W latach 1942–1943 sformowano batalion łączności OW AK, mający zapewnić łączność na szczeblu okręgu, tj. między komendantem okręgu a dowódcami obwodów po tzw. sieci niebieskiej, oraz prowadzono szkolenie jego żołnierzy. W obwodach utworzono sieci łączności bojowej (tzw. czerwonej) między komendantem obwodu a podległymi mu rejonami w dół do dowódców zgrupowania włącznie oraz z dowódcami sąsiednich obwodów. W okresie sprawozdawczym trwały prace nad uzupełnieniem składu poszczególnych oddziałów oraz ich intensywne szkolenie.

⁵⁷ Organizacja Małego Sabotażu „Wawer” – konspiracyjna organizacja młodzieżowa oparta na strukturach Szarych Szeregów (Organizacji Harcerzy ZHP). Jej twórcą i komendantem głównym był Aleksander

Poza tym opracowano i wydano 9 broszur, które rozprowadzono w terenie.

Od września wychodzi dwa razy na miesiąc „Serwis 6”, mający wpływ na wychowanie ideowo-obywatelskie w oddziałach.

W akcji „N”⁵⁸ rozprowadzono za pomocą podrzutu 32 000 egz. bibuły KG. Rozesłano dwa listy od Niemców w 2300 egz. W fazie montowania – przeciwhitlerowska „organizacja Niemców”, mająca na celu wewnętrzną dywersję wśród społeczeństwa niemieckiego.

Kedyw⁵⁹

Ma trzy oddz[iały] dyspozycyjne, oraz do pomocy w dywersji boj[owej] sześć oddz[iałów] obwodowych. Poza tym pracuje dział toksykologiczno-sabotażowy, dział produkcji środków zapalających i burzących. W okresie sprawozda[wczym] w dyw[ersji] boj[owej] wykonano akcję przeciw czterem poc[iągom] posp[iesznym] i [na] jeden tow[arowy]; akcję przeciw łapankom, przy czym w sześciu wypadkach doszło do starć; w akcji przeciw bandytom rozbito dwie bandy oraz oddzielnie zlikwidowano dwóch bandytów. Wykonano 30 wyroków WSS⁶⁰.

Dokonano 20 mniej więcej udanych ataków na obiekty n[ie]p[rzyjacie]la. Wśród nich 2 duże spalenia (składy benzyny fort Bema, garaże ul. Ratuszowa).

W sabotażu przemysłowym uszkodzono 20–25 maszyn miesięcznie przez zalewanie sublimatem, chlorkiem żelaza lub innymi środkami [korozyjnymi]. Tu trzeba podkreślić mozolną pracę uświadomionego robotnika. W sabot[ażu] kolej[owym] wykonano 130 prac termit[owych] (240 parow[ozów], 2200 wagon[ów], 50 samoch[odów]). W dziale toksykol[ogicznym] – osobowo podawano przeciętnie ok. 400–500 porcji – sprawdzian wyników nikły. Poza tym przesyłek poczt[owych] przesłano 20–25 miesięcznie.

WSOP

Werbunek nowych ludzi osiągnął cyfrę 1980. WSOP pozostaje więc na poziomie poprzedniego okresu sprawozda[wczego]. W stanach oddz[iałów] WSOP młody rocznik

Kamiński. Głównym celem członków organizacji było zwalczanie propagandy niemieckiej technikami małego sabotażu. Zob. W. Bartoszewski, *Organizacja małego sabotażu...*, s. 77–113.

⁵⁸ Akcja „N” – dywersyjna działalność propagandowa skierowana do Niemców. Celem akcji było przyspieszenie i pogłębienie rozkładu moralnego armii niemieckiej w ostatnim okresie wojny poprzez kolportaż wydawanych w języku niemieckim ulotek i pism, w których autorzy podszywali się pod rzekome ośrodki opozycji antyhitlerowskiej. W wydawnictwach „N” występowało także w imieniu niemieckich władz wojskowych i cywilnych z prowokacyjnymi zarządzeniami i odezwaniami mającymi pozory autentyczności. Referat „N” w Biurze Informacji i Propagandy (BiP) Okręgu Warszawa-Miasto ZWZ został utworzony jednak dopiero w pierwszej połowie 1941 r., w następstwie powołania Podwydziału Propagandy Dywersyjnej „N” Oddziału VI – BiP KG ZWZ. Początkowo kierowany był przez N.N. „Romana”, a od 1942 r. przez Edmunda Grudzińskiego „Bruna”, „Rafała” i jego zastępcę Jerzego Kozłowskiego „Zdzisławskiego”.

⁵⁹ *Sprawozdanie Kedywu OW AK za okres od 1 IX do 1 III 1944 r.* [w:] H. Witkowski, „Kedyw”..., załącznik 1. Zob. też. *Kedyw Okręgu Warszawa Armii Krajowej. Dokumenty – rok 1944*, s. 27–35.

⁶⁰ WSS – Wojskowe Sądy Specjalne.

ma 60–80%. Praca wyszkoleniowa szła w kierunku szkolenia d[owó]dców i szeregowych. Część obiektów przekazano do PKB⁶¹. Opracowano służbę jeniecką. Skierowano główny wysiłek na organizację OPL. Sprawdzone i pogłębiono rozpracowania taktyczne na przedmioty przydzielone WSOP.

WSK

W dziale sanitarnym najliczniejsze zgłoszenia, najłatwiejsze szkolenie. Ścisła współpraca z szefem sanit[arnym]. W służbie administr[acyjnej] realizuje się dyspozycje kwatrystrów obwodów. W łączności zbyt mała ilość zgłoszeń w stosunku do dużych wymagań ze strony szefa łączn[ości] – praca postępuje.

Pomoc żołn[ierzom]⁶² – werbunek trudny. Zostały już wytypowane na obw[odach] referentki – wychowawczynie, które są obecnie szkolone.

Szkoła okr[ęgowa]

8 kursów – podzielonych każdy na 5–13 klas, klasa 5–6 uczniów. Kadra – 67 instr[uktorów]. Pomimo b. uciążliwych warunków pracy wyszkoleniowej, wyniki zupełnie zadowalające. W okresie sprawozda[wczym] dział nauki o broni stanął na wysokim poziomie. Kadra – sumienna i ofiarna, pomimo ustawicznych i wzrastających niebezpieczeństw. Dobór uczniów staranny – wszyscy wysoce ideowi i pilni. Poza normalną programową pracą szkoły, przeprowadzono szereg egzaminów i inspekcji w klasach szkolących kandydatów w organiz[acjach]: NOW, PN, KPN, ZS. Obecnie dochodzą jeszcze klasy OPW⁶³ (20).

C. Warunki i bezpieczeństwo pracy

Na skutek wzmożonej od dłuższego czasu terrorystycznej akcji n[ie]p[rzyjacie]ła, wyrażającej się w aresztowaniach ulicznych, z domów – oraz stwierdzonego wzrostu

⁶¹ PKB – Państwowy Korpus Bezpieczeństwa był formacją policyjną podległą Delegaturze Rządu RP na Kraj. W jego tworzeniu brali udział funkcjonariusze Policji Polskiej (tzw. policji granatowej). Podstawowym zadaniem PKB w trakcie przygotowywanego wystąpienia zbrojnego miało być opanowanie komisaratów policji i zabezpieczenie znajdującej się w nich broni i akt. Funkcjonariusze PKB następnie mieli zająć się utrzymaniem porządku i bezpieczeństwa w mieście oraz umożliwić instytucjom państwowym swobodną pracę.

⁶² Pomoc Żołnierzowi (PŻ) – referat w sztabie WSK OW AK. Do zadań członkin PŻ, popularnie nazywanych „peżetkami”, należało organizowanie i szkolenie kadry instruktorskiej PŻ, przygotowywanie planów przyszłej działalności oraz pomoc własnym oddziałom bojowym. W okresie powstania służba PŻ miała za zadanie: prowadzenie żołnierskich gospód frontowych, dworcowych, garnizonowych i dla poborowych, planowanie i kierowanie akcją pomocy pośredniej, prowadzonej przez czynniki społeczne (np. dary dla żołnierzy itp.), opieka nad rannymi i chorymi żołnierzami (rozrywki, odwiedziny, pisanie listów) oraz współudział w wykonywanej przez czynniki państwowe i społeczne opiece i pomocy dla inwalidów wojennych i rodzin żołnierskich (zwłaszcza sierot).

⁶³ OPW – Obóz Polski Walczącej. Konspiracyjna organizacja utworzona w sierpniu 1942 r. o charakterze polityczno-wojskowym będąca częścią obozu pilsudczykowski.

zainteresowań [ie]p[rzyjacie]la działalnością konspiracyjną – miniony okres pracy należy uznać za najtrudniejszy.

Coraz [wię]ksza ilość konfidentów rozpoznaje naszą działalność i właściwie ją ocenia (Wzmianki o „PZP”⁶⁴ na listach).

Straty w rozstrzelanych, aresztowanych i wywiezionych podane w tabeli I, niezwiązane w większości wypadków bezpośrednio z pracą konspiracyjną, były w minionym okresie stosunkowo duże. Stan psychiczny społeczeństwa wywołany prowadzonym terrorem stwarza warunki coraz większych trudności w uzyskiwaniu lokali na potrzeby pracy, co staje się kwestią ostrą szczególnie w szkolnictwie.

Przy ćwiczeniach w terenie – dyżurach zrzutowych – daje się zauważyć brak ubrań, ciepłej bielizny, butów. Część ludzi nie pracuje zarobkowo.

Osoby tzw. etatowe, poświęcające cały dzień pracy konsp[iracyjnej], cierpią niedostatek. Zasiłki nie wystarczają nawet na nędzną egzystencję, nie mówiąc już o sprawieniu sobie części garderoby. Szerzy się gruźlica. Szeregi najlepszych pracowników maleją. Polepszenie bytu pracowników staje się palącą potrzebą.

D. Zamierzenia na najbliższy okres

1) Wykańczać przygotowania do walki aktualizując je ze zmianami, które zachodzą w terenie.

2) Wzmocnić działalność bezpieczeństwa dowództw i oddziałów, opierając ją na szeroko rozgałęzionej i sięgającej wszystkich dołów org[anizacyjnych] – informacji, celem powszechnego tropienia agentów i ich niszczenia. Końcowy okres okupacji wyrazi się ze strony [ie]p[rzyjacie]la największym nasileniem terroru, toteż i nasza samoobrona musi zrównać się z terrorem.

3) Trzecie z kolei najważniejsze zagadnienie, to wywieranie tak dużego wpływu wychowawczego⁶⁵, by żołnierz konspiracyjny nie tylko sam wiedział, o co walczy, ale by mógł oddziaływać na otoczenie jako żarliwy wyznawca słusznych tez głoszonych przez czynniki miarodajne, przyjętych jako słuszne i sprawiedliwe przez każdego patriotę i godzące na szerokiej płaszczyźnie wszystkich Polaków od prawicy po lewicę.

4) Szkolenie prowadzić w zasadzie w dotychczasowym tempie, kładąc nacisk na wyszkolenie specjalistek w służbie łączności żołnierzy WSK. W dalszym ciągu zaznaczać z bronią zrzutową. Poza szkoleniem związanym z przygotowaniem walki, szkolić równoległe w zakresie swej specjalności kadry: broni panc[ernej], art[ylerii], lot[nictwa], art[ylerii] p[rzeciw]lot[niczej].

⁶⁴ Polski Związek Powstańczy – kryptonim Armii Krajowej.

⁶⁵ Komendant OW AK na podstawie przedłożonych mu przez szefa BiP-u OW AK wytycznych organizacyjno-programowych, wydał 23 IX 1943 r. Wytyczne dla pracy oświatowo-propagandowej. Zob. AAN, AK, 203/X-65, Wytyczne dla pracy oświatowo-propagandowej wydane przez płk. dypl. A. Chruściela, Warszawa, 23 IX 1943 r., k. 64.

5) Materiałowe przygotowanie saperskie doprowadzić do szczytu – również kwatermistrzowskie, łącznościowe i specjalnych środków walki.

6) Sprawdzić, czy ustalili się podział zadań między PKB a WSOP.

7) Z AZ⁶⁶, która w najbliższym okresie ma w programie załatwienie mnóstwa zagadnień o znaczeniu państwowym, utrzymać żywy kontakt i iść na współpracę w pełnej harmonii wysiłków.

Źródło: AIPN, Obszar Warszawski AK, 0255/342 t. 139, k. 21–23, oryginał, mps.

⁶⁶ Administracja Zastępcza – konspiracyjna sieć administracji państwowej tworzona na terenie kraju od 1940 r. przez KG ZWZ i AK, a od 1941 tr. równolegle przez Delegata Rządu RP na Kraj.

Nr 2

1944 luty 26, Warszawa – Sprawozdanie ogólnno-organizacyjne komendy Okręgu Warszawa AK za okres od 1 IX 1943 do 1 III 1944 r. – część tabelaryczna

Tab[ela] I [straty]¹

Nr	a ² [zmarli]	b [aresztowani]	c [wywiezieni]
K[omenda] O[kręgu]	12 31	16 43	2 14
[I] Śr[ódmiście]	6 34	5 29	0 6
[II] Ż[o]l[iborz]	2 10	0 12	0 1
[III] W[o]l[a]	1 5	2 9	0 2
[IV] Och[ota]	5 22	0 14	0 15
[V] M[o]k[o]t[ów]	3 19	2 15	0 10
VI Pr[aga]	4 30	0 31	5 65
VII Pow[iat]	6 70	2 71	0 45
[VIII] Gro[mada]	3 42	2 29	1 43
Sap[erzy]	2 3	1 9	0 4
[Referat] lot[niczy]	0 1	0 1	0 2
=	44 267	30 263	8 207

+ plut[on]
mot[orowy],
oddz[iał] „Wigry”
i oddz[iał]
kawal[erii]
„1806”

^a brak danych.

^b odręczny podpis płk. dypl. Chruściela „Nurta”.

¹ W Meldunku organizacyjnym Komendy Głównej AK nr 240 za okres od 1 IX 1943 r. do 29 II 1944 r. z 1 III 1944 r. (*Armia Krajowa w dokumentach*, t. 3..., s. 328–329) odnotowano następujące straty w Okręgu Warszawa AK: zabici, rozstrzelani, zakatowani, zmarli – 44/267, aresztowani: 30/263, wywiezieni: 8/200, razem 82/737.

² W liczniku podano straty oficerów i funkcyjnych typu oficerskiego, w mianowniku zaś straty szeregowych (analogicznie w pozostałych rubrykach).

Tab[ela] II [ordre de bataille]³

[Nr]	a [plutony] ⁴	b [oficerowie]		c [podchorążowie]		d [podoficerowie]		e [szeregowi]
		s [sztab]	l [linia]	s [sztab]	l [linia]	s [sztab]	l [linia]	
[K]omenda O[kręgu]	6 0	38	35	10	26	20	40	293
[I] Śr[ódmięcie]	72 42	15	331	4	328	1	1348	4005
[II] Ż[o]l[iborz]	24 14	12	63	–	97	1	564	1243
[III] W[o]l[a]	41 3	12	47	–	33	4	557	1796
[IV] Och[ota]	28 4	13	64	2	51	8	329	1054
[V] M[o]k[o]t[ów]	57 19	14	150	8	100	2	510	2648
[VI] Pr[aga]	88 11	14	228	–	1226	5	2081	3917
[VII] Pow[iat]	146 26	28	275	7	234	12	2388	7298
[VIII] Gr[omada]	26 14	–	51	–	85	–	535	1428
Sap[erzy]	6 8	–	32	–	23	–	124	290
[Referat] Lot[niczy]	7 2	3	31	–	13	3	177	198
=	501 143	149	1307	31	2216	56	8653	24 170

³ W Meldunku organizacyjnym Komendy Głównej AK nr 240 za okres od 1 IX 1943 r. do 29 II 1944 r. z 1 III 1944 r. (*Armia Krajowa w dokumentach*, t. 3..., s. 330–331) podano, że w Okręgu Warszawa AK sformowano 647 plutonów pełnych i 153 szkieletowe, stan kadry dowódczej przedstawiał się następująco: oficerów – w sztabach – 149, w linii – 1789, podchorążych – w sztabach – 31, w linii – 2431, podoficerów – w sztabach 56, a w linii 10 579; liczba szeregowych nie została odnotowana.

⁴ W liczniku podano plutony pełne, w mianowniku zaś szkieletowe.

Poza tym:

KZ ⁵	–	–	116	–	20	–	56	–
Hurt[ownia]	7	–	44	–	8	–	–	–

Tab[ela] IIa [oficerowie]

	a [piech.]	b [art.]	c [kaw.]	d [lotn.]	e [panc./mot.]	f [łączn.]	g [sap.]	h [inni]	i [pozostali]	Razem
1	530	152	93	23	20	32	56	75	15	996
2	142	33	36	7	4	5	11	19	7	264
3	54	25	20	4	1	3	6	31	5	149
4	18	5	4	2	–	–	1	3	1	34
5	5	1	2	1	1	–	1	–	–	11
6	1	–	–	–	–	–	–	1	–	2
7	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
=	750	216	155	37	26	40	75	129	28	1456

Tab[ela] III [wcielone i podporządkowane pododdziały innych organizacji]

N[a]zw[a]	a [plutony] ⁶	b [oficerowie]	c [podchorążowie]	d [podoficerowie]	e [szeregowi]	uwagi
ZS ⁷	21 5	14	18	332	920	scalony
Orlęta ⁸	5 0	–	6	4	230	[scalony]
KPN ⁹	1 0	1	3	24	37	[scalony]
PPS ¹⁰	10 5	8	11	193	474	Podporządkowane

⁵ KZ – Korpus Zachodni. Formacja ZWZ-AK działająca od 1941 r. na terenie Generalnego Gubernatorstwa, werbująca wysiedlonych mieszkańców Wielkopolski i Pomorza, jako przyszłe struktury wojskowe dla okręgów AK Poznań i Pomorze. Zob. A. Sanojca, *Zarys struktury...*, s. 141–142.

⁶ W liczniku podano plutony pełne, w mianowniku zaś szkieletowe.

⁷ Związek Strzelecki.

⁸ Konspiracyjna organizacja młodzieżowa działająca przy Związku Strzeleckim.

⁹ KPN – Kadra Polski Niepodległej.

¹⁰ PPS – Polska Partia Socjalistyczna; konspiracyjna nazwa WRN (Wolność, Równość, Niepodległość). Strukturę Okręgu Warszawskiego GL WRN/OW PPS opisał M. Żuczkowski, *Gwardia Ludowa Polskiej Partii Socjalistycznej i Oddziały Wojskowe Powstańczego Pogotowia Socjalistów w wojskowych strukturach Polskiego Państwa Podziemnego* [w:] *Okupowana Europa. Podobieństwa i różnice*, red. W. Grabowski, Warszawa 2014.

N[a]zw[a]	a [plutony] ⁶	b [oficerowie]	c [podchorążowie]	d [podoficerowie]	e [szeregowi]	uwagi
S[zare]	7	–	19	12	492	scalone
S[zeregi] ¹¹	4	–	–	–	–	–
[C]hł[otra] ¹²	2 1	–	2	23	148	scalone
W trakcie przejmowania: NOW ¹³ i ZPS ¹⁴						

Tab[ela] IV [stan oddziałów WSOP]

[Nr]	a		b [oficerowie]		c [podchorążowie]		d [podoficerowie]		d [szeregowi]	e [obiekty do ochrony]	f [plutony do ochrony obiektów]	g [plutony do innych zadań]	h [uwagi]
	p [lutony] ¹⁵	s [sam. drużyny]	s [sztab]	l [linia]	s [sztab]	l [linia]	s [sztab]	l [linia]	l [linia]				
Szt[ab]	–	–	14	–	–	–	–	–	15	–	–	–	Wg danych z ostatnich miesięcy przyrost miesięczny wynosi ca 4%, wykazując tendencję malejącą
[I] Śr[ódmiście]	12 53	–	12	132	1	55	32	439	1263	74	54	11	
[II] Ż[o]l[iborz]	2 16	–	6	39	2	5	4	96	261	30	12	6	
[III] W[o]l[a]	3 2	–	2	2	–	3	–	55	182	17	8	2	
[IV] Och[ota]	0 5	0 1	3	4	3	5	–	43	105	7	5	1	
[V] M[o]k[o]t[ów]	5 32	–	10	55	–	56	7	193	853	57	17	20	
VI Pr[aga]	9 16	–	9	41	–	25	–	260	511	39	18	7	
Pow[iat] L[ewobrzeżny]	16 5	–	4	4	–	6	–	214	540	82	18	3	
Pow[iat] P[rawobrzeżny]	7 33	–	3	43	–	17	2	264	819	103	28	12	

¹¹ Szare Szeregi – kryptonim konspiracyjnej Organizacji Harcerzy ZHP.

¹² Kryptonim Batalionów Chłopskich, utworzony od ich pierwotnej nazwy „Chłopska Straż”, nadany przez Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego.

¹³ NOW – Narodowa Organizacja Wojskowa.

¹⁴ Właśc. ZSP – Związek Syndykalistów Polskich, używający do 1941 r. kryptonimu „Związek Wolność i Lud”.

¹⁵ W liczniku podano plutony pełne, w mianowniku zaś szkieletowe.

[Nr]	a		b [oficerowie]		c [podchorążowie]		d [podoficerowie]		d [szeregowi]	e [obiekty do ochrony]	f [plutony do ochrony obiektów]	g [plutony do innych zadań]	h [uwagi]
	p[lutony] ¹⁵	s [sam. drużyny]	s [sztab]	l [linia]	s [sztab]	l [linia]	s [sztab]	l [linia]	l [linia]				
UP ¹⁶	0 21	0 9	7	32	–	16	3	157	173	35	24	–	
Bud[owa] ¹⁷	–	–	21	18	–	7	21	80	1611	–	–	–	
WSK	–	–	–	–	–	–	–	–	1404	–	–	–	
R[azem]	54 183	0 10	91	370	6	195	69	1801	7737	444	184	62	

Tab[ela] IVa [oficerowie WSOP]

	a [piech.]	b [art.]	c [kaw.]	d [lotn.]	e [panc./mot.]	f [łączn.]	g [sap.]	h [inni]	i [pozostali]		R[azem]
1	121	22	15	3	5	5	12	10	8	=	201
2	53	27	21	3	5	3	6	16	4	=	138
3	19	9	9	2	1	1	2	11	1	=	55
4	4	4	1	–	–	–	–	4	1	=	14
5	2	3	–	–	–	–	–	1	–	=	6
6	1	2	1	–	–	–	1	2	–	=	7
7	–	–	–	–	–	–	1	–	–	=	1
0	–	–	–	–	–	–	–	–	39 ^{x)}	=	39
=	200	67	47	8	11	9	22	44	53		461

^{x)} dotyczy oficerów „Budowy” – wszystko starsze roczniki powyżej 50 lat.

¹⁶ Obiekty Użyteczności Publicznej.

¹⁷ Kryptonim pionu konspiracyjnego stanowiącego część WSOP odpowiedzialnego m.in. za ogólną koordynację działania ppoż.

Tab[ela] V [zespoły WSK]

[Nr]	zesp[oły] san[itarne]	z[espoły] adm[inistracyjne]	z[espoły] łączn[ości]	z[espoły] ochronne	z[espoły] pom[ocy] żołn[ierzom]	WSK	pomoc społ[eczna]	suma
[I] Śr[ódmiście]	24 p[un]kt[y] = 448 68 p[a]tr[oli] = 307 R[azem] = 755	kuchnie 207	8 p[a]tr[oli] 46	sekcje (6-8) 435	-	1443	59	1502
[II] Ż[o]ł[iborz]	15 p[un]kt[ów] 164 28 p[a]tr[oli] 137 R[azem] = 301	kuchnie 44 magazyny 21 składn[ice] san[itarne] 6	9 p[a]tr[oli] 62	sekcje (6-8) 129		563	39	602
[III] W[o]l[a]	7 p[un]kt[ów] 72 12 p[a]tr[oli] 57 R[azem] = 129	kuchnie 23 magazyny 22	7 p[a]tr[oli] 33	sekcje (6-8) 76				
		45	33	76	-	283	5	288
[IV] Och[ota]	4 p[un]kt[y] 61 30 p[a]tr[oli] 150 R[azem] = 211	kuchnie 36 magazyny 8	11 p[a]tr[oli] 60 0 (łącznie z obsługą KG [AK])	sekcje (6-8) 78		393	2	395
[V] M[o]k[o]-t[ów]	12 p[un]kt[ów] 105 10 p[a]tr[oli] 114 R[azem] = 219	kuchnie 169	11 p[a]tr[oli] 50	sekcje (6-8) 325				
		169	50	325	-	763	1	764

[Nr]	zesp[oły] san[itarne]	z[espoły] adm[inistracyjne]	z[espoły] łączn[ości]	z[espoły] ochronne	z[espoły] pom[oły] żołn[ierzom]	WSK	pomoc społ[eczna]	suma	
[VI] Pr[aga]	20 p[un]kt[ów] 325	kuchnie 40	12 p[a]tr[oli] 79	sekcje (6-8) 250					
	79 p[a]tr[oli] 296								
		R[azem] = 621	40	79	250	-	990	32	1022
Sztab	Sztab 8	Sztab 28	Sztab 65	Kadra instruktaż[owa] 9	Sz[tab] 15				
Pow[iat]	p[a]tr[ole] na punktach 361	p[un]kty wyżyw[ienia] 240	p[a]tr[ole] 219	Sekcje 80	27		117		
P[rawobrzeżny]									
Pow[iat]	[patrole na punktach] 157	[punkty wyżywienia] 65	[patrole] 162	[sekcje] 5			254		
L[ewobrzeżny]									
	R[azem] = 526	333	446	94	42	1441	371	1812	
				Okręg W[arsza]wa 71					130
R[azem]	= san[itarne] 2762	adm[inistracyjne] 909	łączn[ości] 776	wartow[nicze] 1387	113	5947	563	6515	

Pom[oc] żołn[ierzom] ujęta jest całym okragiem 71 instr[ukto]rem, 59 sił pomocniczych poza Pow[iatem]. Jako pomoc uwzględniam te, które zadeklarowały kilkugodzinną pomoc na okres najintensywniejszej pracy, a nie są i nie nadają się do WSK.

Tab[ela] VI [uzbrojenie]¹⁸

[Nr]		a ¹⁹ [ckm]	b [rkm]	c [kb]	d [pist.]	e [pm]	f [działa]	g [armaty ppanc.]	h [kb ppanc.]	i [granaty ręczne]
K[omenda] O[kręgu]		3 0	2 0	35 2158	102 9670	–	–	1 0	[...]a	25 805
[I] Śr[ódmiście]	wł.	3 6400	7 3620	69 28 340	207 2090	2 180	–	–	1 5	832
	z.	–	–	–	16 474	22 9878	–	–	–	124
[II] Ż[o]l[iborz]	wł.	1 0	0 3	89 6045	229 3677	–	–	–	–	10 052
[III] W[o]l[a]	wł.	–	14 0	94 13 140	101 2089	1 40	–	–	2 46	1974
[IV] Och[ota]	wł.	–	1 0	66 7076	78 1743	–	–	–	–	2304
	z.	–	–	–	–	22 7950	–	–	–	–
[V] M[o]k[o]- t[ów]	wł.	–	4 4250	9 950	74 4030	1 210	–	–	–	2015
	z.	–	–	–	17 370	32 14 484	–	–	–	35
VI Pr[aga]	wł.	4 14 624	9 4876	104 38 830	287 5609	2 130	–	1 100	2 51	289
VII Pow[iat]	wł.	6 13 526	22 0	661 95 123	385 9467	–	–	–	3 908	1239
	z.	–	–	–	228 10 100	163 73 573	–	–	4 160	459
[VIII] Gro[mada]	wł.	–	1 620	25 1890	39 630	–	–	–	–	5
	z.	–	–	–	19 475	20 13 244	–	–	–	143

¹⁸ W Meldunku organizacyjnym Komendy Głównej AK nr 240 za okres od 1 IX 1943 r. do 29 II 1944 r. z 1 III 1944 r. (*Armia Krajowa w dokumentach*, t. 3..., s. 332–333) podano, że Okręg Warszawa AK dysponował następującym uzbrojeniem: 18 ckm z 35 049 szt. amunicji, 75 rkm z 15 800 szt. amunicji, 284 pm z 121 tys. szt. amunicji, 1316 kb z 234 tys. szt. amunicji, 1965 pistoletami z 52 tys. szt. amunicji, 2 armatami ppanc. z 100 pociskami, 12 karabinami ppanc. z 1170 szt. amunicji, 45,5 tys. granatów ręcznych i 28 tys. zapalników.

¹⁹ W liczniku podano liczbę broni, w mianowniku zaś liczbę sztuk amunicji (analogicznie w pozostałych rubrykach).

[Nr]		a ¹⁹ [ckm]	b [rkm]	c [kb]	d [pist.]	e [pm]	f [działa]	g [armaty ppanc.]	h [kb ppanc.]	i [granaty ręczne]
Sap[erzy]	wł.	–	8 0	107 37 600	16 405	–	–	–	–	54
R[azem]		17 34 549	68 13 368	1259 231 152	1798 50 809	265 119 689	–	2 100	12 1170	45 330

Tab[ela] VIa [uzbrojenie oddziałów Kedywu]²⁰

Kedyw	wł.	1 500	6 2200	47 3300	70 1680	1 119	–	–	–	98
	z.	–	–	–	–	18 2433	–	–	–	–
R[azem] =		1 500	6 2200	47 3300	70 1680	19 2552	–	–	–	98

Tab[ela] VIa [uzbrojenie oddziałów WSOP]

[Nr]	a [ckm]	b ²¹ [rkm]	c [kb]	d [pist.]	e [pm]	f [działa]	g [armaty ppanc.]	h [kb ppanc.]	i [granaty ręczne]
Szt[ab]	–	–	–	–	–	–	–	–	–
[I] Śr[ódmiście]	–	–	2 300	61 kilkaset	–	–	–	–	30 30
[II] Ż[o]l[iborz]	–	–	–	–	–	–	–	–	–
[III] W[o]l[a]	–	–	–	–	–	–	–	–	–
[IV] Och[ota]	–	–	1 0	4 25	–	–	–	–	30 30
[V] M[o]k[o]t[ów]	–	1 0	4 100	4 100	–	–	–	–	–
VI Pr[aga]	–	–	–	–	–	–	–	–	–

²⁰ Dane w tabelach VIa, VII i VIIa zaczerpnięto z części statystycznej Sprawozdania Kedywu OW AK za okres od 1 IX do 1 III 1944 r. zob. *Kedyw Okręgu Warszawa Armii Krajowej. Dokumenty – rok 1944...*, s. 34–35. W wykazach stanu uzbrojenia (tabela VIb) w Sprawozdaniu Kedywu OW występuje mniejsza liczba karabinów (rubryka „c”) 42 – przy nieznacznie większej liczbie sztuk amunicji do nich – 3340; więcej jest z kolei pistoletów (rubryka „d”) – 81 i amunicji do nich – 1798; podano też magazynki – 131. Przy pistoletach maszynowych (rubryka „e”) rozbieżność dotyczy liczby sztuk amunicji – w Sprawozdaniu OW AK jest ich 2433, a w Sprawozdaniu Kedywu OW 1756.

²¹ W liczniku podano liczbę broni, w mianowniku zaś liczbę sztuk amunicji (analogicznie w pozostałych rubrykach, z wyjątkiem rubryki „i”, w której w liczniku podano granaty ręczne, a w mianowniku zapalniki).

[Nr]	a [ckm]	b ²¹ [rkm]	c [kb]	d [pist.]	e [pm]	f [działa]	g [armaty ppanc.]	h [kb ppanc.]	i [granaty ręczne]
Pow[iat] L[ewobrzeżny]	-	-	4 0	28 0	-	-	-	-	2 2
Pow[iat] P[rawobrzeżny]	-	-	-	-	-	-	-	-	-
R[azem] =	-	1 0	11 400	97 kilkaset	-	-	-	-	62 62

Tab[ela] VII [stan oddziałów Kedywu]

	a				b [oficerowie]		c [podchorążowie]		d [podoficerowie]		d [szeregowi]
	1 [oddziały dyspozycyjne]	2 [patrole dywersyjne]	3 [związki oddziałów partyzanckich]	4 [czynne oddziały partyzanckie]	s [sztab]	1 [linia]	s [sztab]	1 [linia]	s [sztab]	1 [linia]	1 [linia]
	3	17	-	-	-	21	14		5 sztab 51 [w oddziałach] boj[owych]		171
R[azem] =	3	17				21	14		56		171

Tab[ela] VIIa [oficerowie Kedywu]

	a [piech.]	b [art.]	c [kaw.]	d [lotn.]	e [panc./mot.]	f [łączn.]	g [sap.]	h [inni]	i [pozostali]		R[azem]
1	7	3	1	-	-	-	-	1	-	=	12
2	2	3	-	-	-	-	-	2	-	=	7
3	-	-	-	-	-	1	-	1	-	=	2
4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	=	-
5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	=	-
6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	=	-
7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	=	-
=	9	6	1	-	-	1	-	4	-	=	21

Tab[ela] VIII Sumaryczne zestawienie SPRP i S[zkoly] M[łodszych] D[owódców]

	a [liczba klas]	b [liczba wszystkich elewów]	c [liczba elewów z pomyślnie zdany egzaminem]	ubyło		uwagi
1. [SPRP]	23	213	204	9	2 rozstrzelanych 3 aresztowanych 4 zdyskwalifikowanych	Pod b. i c. są również podani z „Jutra” i z KPN. Ze ZS są również wliczeni
2. [SMD]	44	212	187	25	1 zabity 1 rozstrzelany 3 aresztowanych 1 zaginiony 4 uciekło przed n[ie]- p[rzyjacie]l[em] 7 zdyskwalifikowanych 8 z własnej inicjatywy	Ze ZS są wliczeni
R[azem] =	67	425	391	34		

„Nurt”^b

Źródło: AIPN, Obszar Warszawski AK, 0255/342 t. 12, k. 41–47, oryginał, mps.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Zespół AK.

Archiwum Zakładu Historii II Wojny Światowej Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk.

Archiwum IPN

Obszar Warszawski AK.

Archiwum Studium Polski Podziemnej

Relacja Józefa Pszennego.

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego

Kolekcja WBBH,

Oddział VI Sztabu Głównego Naczelnego Wodza.

Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego

Archiwum Józefa Romana Rybickiego.

Zbiory Środowiska Żołnierzy 6-XXVI Obwodu Praga AK

Sprawozdanie półroczne za okres od 1 IX do 1 III 1944 r. Obwodu VI Praga AK sporządzone przez jego dowódcę ppłk. Zygmunta Rybskiego „Hańczę”, „Zęba”, „Ładnego”, Warszawa, 15 I 1944 r.

Dokumenty opublikowane

Archiwum Komendy Okręgu Warszawa ZWZ-AK, 1939–1944, oprac. K. Utracka, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2012, nr 1.

Armia Krajowa 1939–1945. Wybór źródeł, oprac. A. Chmielarz, G. Jasiński, A.K. Kunert, Warszawa 2013.

Armia Krajowa w dokumentach, t. 3: *Kwiecień 1943 – lipiec 1944*, Londyn 1976.

Kedyw Okręgu Warszawa Armii Krajowej. Dokumenty – rok 1943, oprac. H. Rybicka, Warszawa 2006.

Kedyw Okręgu Warszawa Armii Krajowej. Dokumenty – rok 1944, oprac. H. Rybicka, Warszawa 2009.

Obwodowe Oddziały Dywersji Bojowej Okręgu AK Warszawa. Dokumenty warszawskiego Kedywu z lat 1943–1944, wybór i oprac. H. Rybicka, Warszawa 2010.

Obwód VI Praga Okręgu Warszawa AK w powstaniu warszawskim – wybór dokumentów, red. i oprac. R. Stróżyk, Warszawa 2024.

Okręg Warszawa-Miasto ZWZ i Okręg Warszawski ZWZ-AK. Dokumenty 1940–1943. Archiwum „Drapacza” ze Skrzynki „Ali”, t. 1–2, wstęp i oprac. M. Olczak, M. Strok, Warszawa 2018.

Wspomnienia

Rybicki J.R., *Notatki szefa warszawskiego Kedywu*, Warszawa 2003.

Trojańczyk H., *Wspomnienia szefa wywiadu Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej*, Warszawa 2012.

Widy-Wirski F., *Szlakiem wyzwolenia. Z historii wojskowej organizacji konspiracyjnej KPN (Kadra Polski Niepodległej) 1940–1944. Relacja własna*, Warszawa 1974.

Ziółek Z., *Od okopów do barykad. Wspomnienia 1939–1944*, Warszawa 1976.

OPRACOWANIA

Armia Krajowa. Rozwój organizacyjny, red. K. Komorowski, Warszawa 1996.

Bartelski L.M., *Mokotów 1944*, Warszawa 1986.

Bartoszewski W., *Akcje solidarnościowe pod murami getta warszawskiego (kwiecień 1943 r.)* [w:] *Ten jest z ojczyzny mojej. Polacy z pomocą Żydom 1939–1945*, oprac. W. Bartoszewski, Z. Lewinówna, wyd. 4, Kraków 2013.

Bartoszewski W., *Organizacja małego sabotażu „Wawer” w Warszawie 1940–1944* [w:] „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej 1939–1945” 1966, t. 10.

Bayer S., *Służba zdrowia Warszawy w walce z okupantem 1939–1945*, Warszawa 1985.

Bielak M., *Okręg Warszawa ZWZ-AK – stan badań*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2010, nr 32–33.

Bielecki R., *Batalion harcowski „Wigry”*, Warszawa 1991.

Bielecki R., „Gustaw” – „Harnaś”. *Dwa powstańcze bataliony*, Warszawa 1989.

Borkiewicz A., *Powstanie warszawskie 1944. Zarys działań natury wojskowej*, Warszawa 2018.

Brułiński E., *3 Batalion Pancerny AK „Golski”*, Warszawa 1996.

Chmielarz A., Jasiński G., *Armia Krajowa 1939–1945*, Warszawa 2011.

Chmielarz A., *Refleksje nierocznicowe*, „Biuletyn Informacyjny AK” 2012, nr 2.

Gałęzowski M., *Orlęta Warszawy. Organizacja Orląt Związku Strzeleckiego w Warszawie: działalność przedwojenna, konspiracyjna i losy powojenne*, Warszawa 2009.

Gozdawa-Gołębiowski J., *Obszar Warszawski Armii Krajowej. Studium wojskowe*, Lublin 1992.

Grabowski W., *Polskie Państwo Podziemne. Stan wiedzy – kierunki potrzebnych badań historycznych* [w:] *I Kongres historyków konspiracji niepodległościowej. 25 lat niezależnych badań*

- naukowych nad konspiracją niepodległościową 1939–1945. *Ludzie, instytucje, wydarzenia*, red. J. Marszałec, K. Minczykowska, Toruń 2018.
- Grudziński E., „N”, „Drapacz” (*propaganda Okręgu Warszawskiego AK wśród Niemców*) „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej” 1959, t. 2.
- Jasiński G., Wesołowski A., *Generał Antoni Chruściel. Biografia nieoczywista*, Warszawa 2024.
- Jasiński G., *Żoliborz 1944. Dzieje militarne II Obwodu Okręgu Warszawa AK w Powstaniu Warszawskim*, Pruszków 2009.
- Kirchmayer J., *Powstanie warszawskie*, Warszawa 1959.
- Kledzik M., *Zgrupowanie AK mjr. „Bartkiewicza”*, Warszawa 2002.
- Komorowski K., *Polityka i walka. Konspiracja zbrojna ruchu narodowego 1939–1945*, Warszawa 2000.
- Koreś D., *Blaski i cienie. XX-wieczna biografistyka wojskowa w historiografii polskiej z perspektywy trzech ostatnich dekad* [w:] *Człowiek twórcą historii*, t. 7: *Miejsce historii w edukacji humanistycznej w XXI w.*, cz. 1, red. C. Kukło, W. Walczak, Białystok 2024.
- Koreś D., *W cieniu wyroku na miasto. Pułkownik dyplomowany Józef Szostak „Filip” (1897–1984). Biografia szefa Oddziału III i szefa operacji KG AK*, Warszawa 2023.
- Kulesza J., „Garluch”. *Opowieść o siódmym pułku piechoty Armii Krajowej 1939–1944*, Warszawa 2004.
- Kunert A.K., *Generał Monter Antoni Chruściel. Komendant podziemnej Warszawy*, Warszawa 2012.
- Kunert A.K., *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1944*, t. 1–3, Warszawa 1987–1991.
- Łączność, sabotaż, dywersja. Kobiety w Armii Krajowej*, red. E. Bukowska et al., Londyn 1985.
- Malinowski K., *Żołnierze łączności walczącej Warszawy*, Warszawa 1983.
- Matusak P., *Stan źródeł i badań nad zbrojnym ruchem oporu w Polsce 1939–1945* [w:] *VII Ogólnopolskie Forum Historyków Wojskowości, Źródła w badaniach historii wojskowej*, red. K. Pindel, Toruń 2004.
- Matusak P., *Wywiad Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej 1939–1945*, Warszawa 2002.
- Mazur G., *Biuro Informacji i Propagandy SZP-ZWZ-AK 1939–1945*, Warszawa 1987.
- Ney-Krwawicz M., *Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945*, Warszawa 1990.
- Olczak M., *Bolesław Kozubowski „Mocarz”, „Pleban”, „Lis”. Szef Kontrwywiadu Komendy Okręgu Warszawskiego ZWZ-AK, „Biuletyn Informacyjny AK”* 2016, nr 9.
- Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. 3: *Armia Krajowa*, wyd. 2, Warszawa–Londyn 1999.
- Powstanie Warszawskie 1944 r. Bibliografia selektywna*, oprac. W. Henzel, I. Sawicka, t. 1–2, Warszawa 1994; t. 3, oprac. *idem*, Warszawa 1996; t. 4–5, oprac. I. Sawicka, Toruń 2004.
- Radzyńska J., *Zawsze niepodlegli*, Wrocław 1991.

- Rawski W., *Warszawska Armia Krajowa* [w:] *Armia Krajowa. Rozwój organizacyjny*, red. nauk. K. Komorowski, Warszawa 1996.
- Sadurska W., *Kobiety w Łączności Komendy Głównej i Okręgu Warszawskiego ZWZ-AK*, Warszawa 2002.
- Sanojca A., *Zarys struktury organizacyjnej Okręgu Warszawa ZWZ-AK. Wrzesień 1939 – lipiec 1944 (wybrane zagadnienia)* [w:] *Warszawa lat wojny i okupacji 1939–1944*, z. 3, red. K. Dunin-Wąsowicz, J. Kaźmierska, H. Winnicka, Warszawa 1973.
- Satora K., *Podziemne zbrojownie polskie 1939–1944*, Warszawa 2001.
- Sawicki J.Z., „Obroża” w konspiracji i Powstaniu Warszawskim: dzieje Armii Krajowej na przedpolu Warszawy, Warszawa 2002.
- Sztandau H., *6. Obwód Armii Krajowej Praga*, Warszawa 2010.
- Strzembosz T., *Akcje zbrojne podziemnej Warszawy 1939–1944*, Warszawa 1983.
- Strzembosz T., *Odbijanie i uwalnianie więźniów w Warszawie 1939–1944*, Warszawa 1972.
- Strzembosz T., *Oddziały szturmowe konspiracyjnej Warszawy 1939–1944*, Warszawa 1983.
- Utracka K., *Historiografia Powstania Warszawskiego – postulaty badawcze* [w:] *Czy mamy coś nowego do powiedzenia? II wojna światowa w badaniach młodych historyków*, red. M. Krupecka, K. Utracka, Warszawa 2014.
- Witkowski H., „Kedyw” Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej w latach 1943–1944, Warszawa 1984.
- Włodarkiewicz W., *Stan badań nad udziałem Wojska Polskiego w II wojnie światowej i potrzeby badawcze*, „Klio – czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2019, nr 2.
- Wojciechowski Z., *Źródła do dziejów wojen i wojskowości polskiej w Zbiorach Specjalnych Wojskowego Biura Badań Historycznych* [w:] *VII Ogólnopolskie Forum Historyków Wojskowości. Źródła w badaniach historii wojskowej*, red. K. Pindel, Toruń 2004.
- Wroniszewski J.K., *IV Obwód Armii Krajowej Ochota – Okręg Warszawa*, Warszawa 1997.
- Wroniszewski J.K., *Ochota 1939–1945*, Warszawa 1976.
- Wroniszewski J.K., *Ochota 1944*, Warszawa 1970.
- Wywiad i kontrwywiad Armii Krajowej, red. W. Bułhak, Warszawa 2008.
- Żuczowski M., *Gwardia Ludowa Polskiej Partii Socjalistycznej i Oddziały Wojskowe Powstańczego Pogotowia Socjalistów w wojskowych strukturach Polskiego Państwa Podziemnego* [w:] *Okupowana Europa. Podobieństwa i różnice*, red. W. Grabowski, Warszawa 2014.

RADOSŁAW STRÓŻYK – historyk, pracownik Oddziałowego Biura Badań Historycznych IPN w Warszawie, zajmuje się historią wojskowości polskiej w latach 1939–1945. Zainteresowania badawcze koncentruje wokół historii podziemia niepodległościowego w Warszawie w okresie II wojny światowej. Autor pracy *Obwód VI Praga Okręgu Warszawa AK w powstaniu warszawskim – wybór dokumentów* (2024). E-mail: radoslaw.strozyk@ipn.gov.pl.

RADOSŁAW STRÓŻYK – historian, presently at the Institute of National Remembrance Branch in Warsaw, conducts research on the history of the Polish military 1939–1945, focusing on the history of the independence underground in Warsaw during World War II. Author of *Obwód VI Praga Okręgu Warszawa AK w powstaniu warszawskim – wybór dokumentów* [AK Warsaw Circuit Praga District VI in the Warsaw Uprising – Selection of Documents] (2024). E-mail: radoslaw.strozyk@ipn.gov.pl.